

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота магістра
магістра**

на тему: **ВНУТРІШНЯ ДІАЛОГІЧНА АКТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОЯВУ
ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0531-Зз
спеціальності 053– Психологія
Літовченко Ангеліна Геннадіївна
Керівник: к.психол.н., доц. Залановська Л.І.
Рецензент: к.психол.н., доц. Бойко Г.В.

Запоріжжя – 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Літовченко Ангеліна Геннадіївна

Тема роботи Внутрішня діалогічна активність як чинник прояву ідентичності особистості

керівник роботи Залановська Л.І. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 886-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки:

виявити теоретичні і експериментальні підходи до вивчення особливостей внутрішньої діалогічної активності як чинника прояву ідентичності особистості; провести емпіричне дослідження соціальної орієнтації ідентичності, що проявляється в наявності у людини розуміння свого власного «Я» та «не-Я», а також в бажанні залучатися в діалоги з людьми протилежного характеру; обґрунтувати методи та принципи роботи психолога з внутрішніми діалогами.

5. Перелік графічного матеріалу: 6 таблиць, 2 малюнки

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Залановська Л.І.		
Розділ 1	Залановська Л.І.		
Розділ 2	Залановська Л.І.		
Розділ 3	Залановська Л.І.		
Висновки	Залановська Л.І.		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ А.Г. Літовченко

Керівник роботи _____ Л.І. Залановська

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 74 стор., 2 рисунка, 6 таблиці, 47 джерел.

Об'єкт дослідження – особистісна внутрішня діалогічна активність.

Предмет дослідження – внутрішня діалогічна активність як чинник прояву особистісної ідентичності.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості внутрішньої діалогічної активності як чинника прояву ідентичності особистості.

Гіпотеза: Передбачаємо, що внутрішня діалогічна активність має взаємозв'язки з проявами ідентичності особистості.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, моделювання, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування; методи обробки результатів.

Наукова новизна полягає в удосконаленні емпіричного обґрунтування емпіричного дослідження внутрішньої діалогічної активності. Уточнено зміст поняття «внутрішня діалогічна активність» через взаємовідношення з іншими поширеними сучасними психологічними поняттями.

Практична значущість дослідження. Результати дослідження дозволять розширити теоретичні уявлення в галузі практичної психології. Висновки, представлені в роботі, можуть бути використані у психотерапевтичних, консультативних та тренінгових практиках.

ВНУТРІШНЯ ДІАЛОГІЧНА АКТИВНІСТЬ, ЧИННИК, ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.

SUMMARY

Litovchenko A.G. Internal Dialogic Activity as a Manifestation Factor of Personal Identity

Master's qualification work: 74 pages, 2 figures, 6 tables, 47 sources.

The object of research is personal internal dialogic activity.

The subject of the research is internal dialogic activity as a factor in the manifestation of personal identity.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and empirically investigate the psychological features of internal dialogic activity as a factor in the manifestation of the individual's identity.

Hypothesis: We assume that the internal dialogical activity has relationships with the manifestations of the individual's identity.

Research methods: theoretical: theoretical and methodological analysis, classification and systematization of scientific sources, modeling, comparison and generalization of research data; empirical: observation, testing; methods of processing results.

The scientific novelty consists in improving the empirical justification of the empirical study of internal dialogical activity. The content of the concept of "internal dialogic activity" has been clarified through its relationship with other common modern psychological concepts.

Practical significance of the research. The results of the study will allow to expand theoretical ideas in the field of practical psychology. The conclusions presented in the work can be used in psychotherapeutic, consulting and training practices.

INTERNAL DIALOGICAL ACTIVITY, FACTOR, PERSONAL IDENTITY.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ ВНУТРІШНЬОЇ ДІАЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	10
1.1. Сучасне тлумачення дефініції внутрішньої діалогічної активності.....	10
1.2. Види та функції внутрішньої діалогічної активності.....	14
1.3. Поняття та структура ідентичності особистості.....	19
1.4. Роль внутрішньої діалогічної активності в проявах ідентичності особистості.....	23
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВНУТРІШНЬОЇ ДІАЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ЧИННИКА ІДЕНТИЧНОСТІ	30
2.1. Обґрунтування методів дослідження.....	30
2.2. Організація емпіричного дослідження.....	46
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З ВНУТРІШНІМИ ДІАЛОГАМИ	55
3.1. Методи та принципи роботи з внутрішніми діалогами	55
3.2. Методи корекції внутрішніх діалогів.....	59
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Новий погляд на діалог, як на процес спілкування особливого виду, який властивий тільки людині та виражає, на відміну від монологічного спілкування, сутність характеристики особистісного буття, сформувався на початку ХХ ст. З того часу діалогічний підхід активно розвивається, як на Україні так і за кордоном. У вітчизняній психології розробляється діалогічний підхід, в якому аналізуються філософські та теоретичні ідеї, які є витоками діалогічного розуміння природи людини, обґрунтовуються положення та принципи діалогічного підходу в психологічній науці та практиці, пропонуються методи діалогічного дослідження психологічних феноменів, аналізуються діалогічні властивості людини. Діалог являється ніби моментом актуалізації людиною своєї істинної природи, яка пов'язана безпосередньо з різноманітними формами спротиву і захисту, які опираються на інерцію звично-адаптивної, недіалогічної поведінки: замкненої, рольової, ігрової, маніпулятивної та ін.

Людина має деяку свободу в прояві якості, іманентно притаманної їй, яка є передумовою виникнення свідомості і самосвідомості (характеристики, які і визначають людину як людину) та умовою їх реалізації; а прояв цієї якості, можливий не тільки в ситуації конкретного спілкування між людьми, а й в спілкуванні з природою, із самим собою, культурою, книгою та ін. Назва цієї якості – діалогічність. Діалогічність – це якість яка полягає в актуалізації істинної природи учасників діалогу, які можуть бачити не тільки власну справжню сутність, а й партнера по спілкуванню, таким яким він є, не накладаючи на нього власних проєкцій; співрозмовники займають відкриту позицію, враховують запит один одного. Внутрішня діалогічна активність – несвідомий психічний процес, який можуть супроводжувати різні види зовнішньої активності людини: читання книги, розмову, виступ-монолог, написання тексту, тощо. Тобто це внутрішньо-психічна активність, яка полягає у доступній для свідомості взаємодії між частинами психіки чи особистості.

Багато теоретичних та емпіричних досліджень роблять спроби прояснити внутрішній діалог як засіб формування ідентичності особистості. Зокрема внутрішній діалог може змінювати ідентичність в таких напрямках: адаптивна трансформація ідентичності за структурою (зміна ієрархії в репертуарі «Я-позицій») чи змістом (поява нових «Я-позицій» та трансформація ідентичності у термінах її розвитку, також, за змістом чи за структурою. Зокрема О. В. Диса зазначає, що внутрішній діалог – основний психологічний механізм смислоутворення, який впливає на розвиток свідомості та за певних умов може ставати внутрішньоособистісним утворенням.

На сьогоднішній день, спостерігається активний інтерес з боку дослідників-психологів до феномену ідентичності у зв'язку із її значущістю в процесах формування особистості. Незважаючи на це, ідентичність визначається неоднозначно різними дослідниками і досліджується з різноманітних позицій (Л. С. Воробйова, Т. В. Потапчук). Ядром цієї інтегральної структури, ідентичності, є самовизначення людини в сфері життєвих смислів та цінностей. Сучасна людина все більше і більше повинна вдаватися до рефлексії для того, щоб побудувати зрілу ідентичність – гармонію між чисельними «Я-образами», самоінтерпритаціями та образами себе в очах інших людей. Поряд з цим, діалогічний підхід до особистості, важливу роль у становленні зрілої особистості та ідентичності відводить внутрішнім діалогам. Відповідно цього підходу впливаючи на внутрішню діалогічну активність людини можна змінювати її психоемоційний стан, вирішувати психологічні проблеми.

Вітчизняна психологія має декілька сучасних досліджень внутрішньої діалогічної активності. А саме: Я. Ф. Андрєєва, О. В. Диса, Г. В. Дьяконов, З.І. Лецишин, О. М. Литвиненко, В.І. Медінцев, Л. В. Озадовська, І. Д. Риндер, Чала Т. І. обґрунтовують методологію внутрішнього діалогічного підходу в сучасній психології. Однак, дослідження, які б розкривали повністю потенціал феномену як основного чинника проявів ідентичності особистості, практично відсутні. Відповідна необхідність вивчення та розв'язання зазначеної

проблематики зумовили вибір теми магістерської роботи «Внутрішня діалогічна активність як чинник прояву ідентичності особистості».

Об'єкт дослідження – особистісна внутрішня діалогічна активність.

Предмет дослідження – внутрішня діалогічна активність як чинник прояву особистісної ідентичності.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості внутрішньої діалогічної активності як чинника прояву ідентичності особистості.

Гіпотеза: Передбачаємо, що внутрішня діалогічна активність має взаємозв'язки з проявами ідентичності особистості.

Досягнення мети дослідження передбачало постановку наступних завдань:

1. Провести аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми, що вивчається, на основі якої виявити теоретичні і експериментальні підходи до вивчення особливостей внутрішньої діалогічної активності як чинника прояву ідентичності особистості.

2. Розкрити психологічний зміст внутрішньої діалогічної активності та ідентичності особистості.

3. Провести емпіричне дослідження психологічних особливостей внутрішньої діалогічної активності як чинника ідентичності.

4. Обґрунтувати методи та принципи роботи психолога з внутрішніми діалогами.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, моделювання, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування; методи обробки результатів.

Наукова новизна полягає в удосконаленні емпіричного обґрунтування емпіричного дослідження внутрішньої діалогічної активності. Уточнено зміст поняття «внутрішня діалогічна активність» через взаємовідношення з іншими поширеними сучасними психологічними поняттями.

Практична значущість дослідження. Результати дослідження дозволять розширити теоретичні уявлення в галузі практичної психології. Висновки, представлені в роботі, можуть бути використані у психотерапевтичних, консультативних та тренінгових практиках.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 47 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ ВНУТРІШНЬОЇ ДІАЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Сучасне тлумачення дефініції внутрішньої діалогічної активності

Діалог (від грец. dialogos – бесіда, розмова) – це, з формальної сторони, обмін репліками в процесі комунікації між двома (і більше) співрозмовниками [30]. А, із змістовної сторони, діалог – це специфічна для людини форма міжособистісної взаємодії та якість стосунків, при якій інша людина (співрозмовник) виступає не як об'єкт чи умова моєї діяльності, направленої на досягнення моїх цілей, а як рівноправний мені, свободний суб'єкт, який має свої інтереси, цінності, внутрішній світ і переслідує свої цілі [22]. Стосунки із співрозмовником по діалогу мають характер взаємодії, при якій обидві сторони в рівній мірі враховують і поважають відмінності точок зору.

Необхідно з'ясувати співвідношення понять внутрішньої діалогічної активності та внутрішнього діалогу. Поняття «внутрішнього діалогу» розглядається психологами в широкому та вузькому смислі. В широкому розумінні – всі наші мрії та роздуми, сні та фантазії – це форма внутрішнього діалогу. Подібною до цього розуміння внутрішнього діалогу є традиція в психології, яка стосується виокремлення складових частин особистості (психіки), які так чи інакше взаємодіють між собою (психоаналіз, психосинтез, транзактний аналіз, гештальттерапія та ін.). Інтрапсихічне спілкування, яке відбувається навіть під час сну, є по суті, контактом суб'єкта з його минулим досвідом. Способи репрезентації минулого досвіду можуть полягати в суб'єктивації та персоніфікації. В такому випадку, наш досвід набуває тієї ж форми, як і наше власне «Я», тобто виступає у вигляді персонажа, героя чи особи [23].

У більш вузькому розумінні внутрішній діалог розглядають декілька вітчизняних та зарубіжних авторів. О. В. Діса: внутрішній діалог – це в різній

мірі розгорнута мовленнєва активність суб'єкта, яка направлена на значущі для нього аспекти реальності і власного «Я». Специфіка цієї активності визначається взаємодією принаймні двох точок зору, які не співпадають та розвиваються одним і тим же суб'єктом [7]. Інший психолог А. В. Россохін [24] пропонує дещо інше визначення: внутрішній діалог – це інтрапсихічний процес, який протікає в мовленнєвій діалогічній формі, який спрямований на зняття інтелектуально-неоднозначної, особистісно-емоційно-значущої конфліктної проблематики. Однак відповідно позиції даного автора, внутрішній діалог це не зіткнення протилежних смислових позицій внаслідок наявності нерозв'язаної проблеми, а спосіб переживання та переробки суб'єктом емоційно-збагачених, особистісно-значущих та/чи інтелектуально-значущих змістів свідомості, які можуть бути і позитивно заряджені. Н.А. Колотілова визначає внутрішній діалог як механізм взаємодії смислових позицій свідомості. А смислові позиції, відповідно, це зафіксоване, у формі відносно стійких утворень, особистісне та (або) емоційне ставлення суб'єкта до значущих подій, обставин, людей, стосунків [9].

Для позначення реальності, яка стосується внутрішнього діалогу, використовують поняття «внутрішньої діалогічної активності» (internal dialogical activity). Відповідно авторам такої традиції внутрішня діалогічна активність – ментальне залучення в діалоги з уявними особами, симуляція соціальних вербальних стосунків, обмін точками зору, конфронтація різних «Я-позицій» [31]. Крім того, внутрішня діалогічна активність розглядається як більш ширше поняття, яке об'єднує в собі такі процеси як внутрішній діалог, внутрішній монолог та зміна перспективи бачення. Виокремлюють також поняття «внутрішньої діалогічності» як важливої характеристики внутрішнього світу кожної людини, яка є результатом внутрішнього діалогу. За визначенням І. М. Омельченко, діалогічність – це система психологічних якостей, які мають зв'язок з різними підсистемами психіки та передбачають здібність індивіда враховувати і створювати різні варіанти точок зору реальних чи потенційних суб'єктів в процесі розв'язання проблемних ситуацій [18].

Доречно також співвіднести поняття «внутрішнього діалогу» із поняттям «внутрішнього мовлення». Внутрішнє мовлення (англ. *implicit speech, inner speech, covert speech*) – це беззвучне мовлення, прихована вербалізація, яка виникає, наприклад, в процесі мислення. Це вид пристосованого зовнішнього мовлення (звукового) для виконання мисленнєвих операцій подумки. Найбільш чітко спостерігається при: розв'язанні задач, уважному слуханні мовлення інших людей, читанні про себе, мисленнєвому плануванні, запам'ятовуванні та пригадуванні. За допомогою внутрішнього мовлення відбувається логічна переробка сенсорних даних, їх усвідомлення і розуміння в певній системі понять, даються само-інструкції при виконанні довільних дій, реалізується самоаналіз і самооцінка своїх вчинків та переживань. Все це робить внутрішнє мовлення досить важливим та універсальним механізмом розумової діяльності, свідомості та самосвідомості людини. Інтенсивність та тривалість мовленнєво-рухових реакцій досить нестабільна і залежить від багатьох факторів: складності і новизни задачі, міри автоматизації мисленнєвих операцій, включення в мисленнєву діяльність тих чи інших образів, від індивідуальних особливостей пам'яті та мислення. При повторенні одних і тих же розумових дій мовленнєво-рухова імпульсація зменшується чи повністю припиняється [22, 70–71].

Виходить так, що психіка (а отже і свідомість, та самосвідомість, особистість) людини є по своїй природі діалогічною (їй притаманна взаємодія її складових та зі світом загалом). Термін «внутрішня діалогічна активність» доцільно було б використовувати в якості об'єднуючого поняття для будь-якої, свідомої чи несвідомої внутрішньо-психічної взаємодії між внутрішніми суб'єктами психіки чи особистості. Для цієї функції часто використовують широке визначення «внутрішнього діалогу». Однак, внутрішня психічна активність може бути в різній мірі діалогічною. Тому, можна виділити внутрішній монолог та діалог, якщо розглядати ці поняття із змістовної сторони. Тоді, «монологічність» це нездатність індивіда враховувати та створювати різні варіанти точок зору реальних чи потенційних суб'єктів. Також, внутрішню діалогічну активність можна класифікувати, по формальним

характеристикам, на різноманітні процеси: чи обмінюються обидва внутрішні голоси репліками – діалог, чи один з внутрішніх співрозмовників є в більшості слухачем (що не дає підстав класифікувати таку взаємодію як не діалогічну) – монолог, чи людина просто намагається дивитися на ту чи іншу ситуацію поперемінно змінюючи перспективу бачення – внутрішня взаємодія між точками зору.

Внутрішня діалогічна активність, внутрішній діалог може відбуватися без внутрішнього мовлення. Внутрішня діалогічна активність може бути настільки несвідомим психічним процесом, що говорити про його супровід мовленнєвою активністю є зайвим. Внутрішній діалог може бути настільки розвиненим у людини (внутрішня діалогічність як якість особистості), що згортання внутрішнього мовлення відбувається аж до його повного зникнення. Внутрішня діалогічна активність і внутрішній діалог можуть супроводжувати різні види зовнішньої активності людини: читання книги, розмову, виступ-монолог, написання тексту, тощо, як і внутрішнє мовлення. Це засвідчує, наприклад, дослідження внутрішнього діалогу клієнта, через його висловлювання записані на сеансах психотерапії. Слід також зауважити, що в нашому дослідженні терміни «внутрішня діалогічна активність» та «внутрішній діалог» будуть вживатися як синоніми оскільки наше дослідження на має на меті дослідити різні види внутрішньої діалогічної активності за їх формальними ознаками. Нас більше цікавить наскільки внутрішня діалогічна активність чи внутрішній діалог є продуктивними, іншими словами – їхня діалогічність. Таким чином, під термінами «внутрішня діалогічна активність» та «внутрішній діалог» буде розумітися внутрішньо-психічна активність, яка полягає у доступній для свідомості взаємодії між частинами психіки чи особистості.

Доцільно розглянути феномен рефлексії відносно феномену внутрішнього діалогу. Рефлексія, загалом, це звернення променю своєї свідомості на самого себе; це механізм самосвідомості. Внутрішній діалог передбачає рефлексію. Проте як свідчать нещодавні дослідження феномена рефлексії, нерефлексивному відношенню протистоять три різних явища: інтроспекція, квазі-рефлексія та системна рефлексія. Остання, є оптимальним

проявом якості рефлексивності; рефлексія, яка передбачає само-дистанціювання [14]. Таким чином, рефлексія це механізм внутрішнього діалогу, а діалогічність внутрішнього діалогу залежить від рефлексивності рефлексії. Те що і внутрішній діалог і рефлексія мають справу із змістом свідомості або принаймні з підсвідомою інформацією, і аж ніяк не із несвідомим, не має сумнівів. Внутрішній діалог це дещо більше ніж рефлексія, оскільки в розвинених формах внутрішній діалог це не просто погляд зі сторони, а активність, яка реалізується у формі взаємодії, «запитання та відповіді», розмови тощо.

1.2. Види та функції внутрішньої діалогічної активності

Всі можливі взаємодії між внутрішніми суб'єктами можуть бути названі внутрішньою діалогічною активністю. Але цей феномен на думку деяких дослідників не є однорідним. У дослідженні I. Josephs виокремлені принаймні три відмінних процесів внутрішньої діалогічної активності: монолог, діалог, зміна перспективи бачення [44]. Інше емпіричне дослідження M. Puchalska-Wasyl [47] показало, що ці три форми діалогічної активності відрізняються між собою не тільки за змістом, а й за функціями, які виконують. Метод емпіричного дослідження полягав в суб'єктивній оцінці досліджуваним хто є його внутрішнім слухачем (монолог), співрозмовником (діалог), хто дає йому нову та відмінну точку зору. Досліджуваний мав у розпорядженні бланк із запропонованими «Я-позиціями» (мій батько, моя мати, мій друг, кохана людина, мій ворог, мій опонент, мій ангел охоронець, зірка телебачення, мій уявний компаньйон, хтось хто є мертвий, Я як песиміст, Я як оптиміст, Я як ідеаліст, Я як розуміючий, Я як спостерігач, Я як дитина, моя маскулінна сторона, моя фемінінна сторона). Потім досліджуваний мав зазначити в списку (раціонально виведених) можливих функцій діалогічної активності, ті які виконуються його внутрішніми суб'єктами діалогу, монологу, нового та відмінного бачення. Після обробки результатів було отримано наступні

результати. Діалог на відміну від монологу та зміни перспективи бачення слугує засобом втечі від буденного життя та спробою в пошуках нового досвіду. Діалог в порівнянні з монологом, в більшій мірі виконує такі функції як «саморегуляція» (критерій самооцінки; форма приготування до нових типів ситуацій, стимул до роботи, до продовження початої роботи, стимул змінити її, залишити її) та «інсайт» (нова точка зору, порада, відсторонений погляд на проблему, врахування переваг та недоліків, допомога в прийнятті рішень). Діалог та монолог функціонально відрізняються від зміни перспективи бачення так як зміна перспективи бачення дуже рідко застосовується в отриманні надії, сенсу життя, почуття безпеки, в картанні, в отриманні інструкцій бажаного поведіння. А також, зміна перспективи бачення виконує функцію «інсайту» більш частіше ніж діалог та монолог.

За допомогою якісно відмінного емпіричного методу було отримано інші типи внутрішнього діалогу. Метод передбачав використання «методики керованої проєкції» [7] із додатковим завданням, а саме, після того як досліджуваний сконструює проєкцію подібного до себе персонажа (суб'єкт внутрішнього діалогу – «Я») та персонажа протилежного власним характеристикам (суб'єкт внутрішнього діалогу – «не-Я»), його просили уявити, що персонажі зустрілися і між ними відбулася серйозна розмова; таким чином, досліджуваний повинен був придумати та описати цю розмову. Після обробки результатів було виокремлено наступні типи внутрішнього діалогу.

- «Батько – дитина» (домінантність «Я» – субдомінантність «не-Я»).

Схематично цей тип діалогу виглядає так:

«Я»: Ти слабкий. Потрібно бути сильнішим.

«Не-Я»: Так я слабкий. Але я не можу бути сильнішим.

- «Суперечка між правим та неправим» (аргументоване самовиправдання «Я» у відповідь на критику «не-Я»). Партнери сперечаються між собою, обґрунтовують свої погляди. Суб'єкт «не-Я» більш активний в критиці, а «Я» займає захисну позицію, переконливо аргументуючи та демонструючи повне задоволення собою та небажання бути іншим.

- «Дитина – батько» (субдомінантність «Я» – домінантність «не-Я»). «Я» відкрито визнає свої недоліки, критикує себе, прагне бути схожим на партнера («не-Я») але при цьому сумнівається в своїх можливостях щоб змінитися. Більш впевнений в собі протилежний персонаж («не-Я»), повчає, дає поради, критикує партнера.

- «Ворожнеча». Схематично цей внутрішній діалог виглядає так: «Я»: Ти поганий.

«Не-Я»: Ні, ти поганий, і я не хочу тебе знати.

Обидва партнери налаштовані вороже, знущаються, принижують один одного, на критику відповідають критикою.

- «Діалог заздрісного та успішного». Схематично цей внутрішній діалог виглядає так:

«Я»: Ти сильний але поганий.

«Не-Я»: Бути сильним добре. Мені шкода тебе, тому що ти слабкий.

«Я»: Я не хочу бути, як ти, хоча я заздрю тобі.

У відповідь на кращість протилежного персонажа («не-Я»), який володіє діловими якостями, є успішним та адаптивним, подібний персонаж («Я») або намагається прикрасити себе, або неаргументовано критикує партнера за його «надмірну» діловитість, кар'єризм.

- «Мораліст – цинік». Схематично цей діалог можна зобразити так: «Я»: Ти поганий. Неможна бути поганим.

«Не-Я»: Нехай так, але мені добре. А ти хороший, але тобі погано.

«Я»: Нехай мені погано, але я хороший.

«Я» демонструє свої переваги приписуючи партнеру аморальність та звинувачуючи його за це. У відповідь протилежний персонаж виражає повне задоволення своїми якостями, демонструє їх вигідність, зверхньо критикує партнера за його непристосованість, обмеженість, невміння насолоджуватися життям.

- «Цинік та мораліст». Моральний, добросовісний «не-Я» дорікає «Я» в легковажності та безвідповідальності. «Я» не приймає критику, виражає задоволеність власною позицією.

Автори дослідження стверджують, що емпірично знайдені типи діалогів за допомогою методики керованої проєкції можна розглядати як різноманітні способи обґрунтування відмови від самозміни, аргументовані або неможливістю, або небажанням бути іншим [7].

Теоретичний аналіз природи внутрішнього діалогу дає можливість класифікувати цей феномен на підставі різних критеріїв [17]:

1) характер відносин між двома «Я», які формуються в процесі внутрішнього діалогу. В даному контексті можна виділити два види внутрішнього діалогу: децентровані внутрішні діалоги з образом реального партнера та егоцентричні діалоги, в яких суб'єкт прагне до повного погодження свого опонента із собою;

2) особливості партнера внутрішнього діалогу: чи він виступає в якості актуального чи уявного образа, емоційно-ціннісні характеристики партнера;

3) критерій норми та патології: внутрішні діалоги зрілої особистості, яка розвивається, діалоги, які забезпечують процеси нормальної адаптації та внутрішні діалоги патологічної природи;

4) міра усвідомленості – неусвідомленості внутрішніх діалогів: від діалогів, які протікають при високому рівні усвідомленості, до підсвідомих та повністю несвідомих внутрішніх діалогів;

5) спонтанність – заданість внутрішнього діалогу: стихійні внутрішні діалоги та спеціально сконструйовані моделі в діагностичних, і психотерапевтичних (гештальттерапія, техніки НЛП) цілях;

6) функціональна направленість: внутрішні діалоги, які здійснюють самопізнання особистості, ціннісну саморегуляцію та самовиховання, захисні внутрішні діалоги (самовиправдання, витіснення, викривлення та інші захисні механізми).

Серед основних функцій внутрішнього діалогу Л. В. Озадовська виділяє: гармонізація відносин людини зі світом (адаптація), самовдосконалення, самоорганізація та самопрограмування [17]. В дослідженнях Я. Ф. Андрєєвої та О. М. Поліщук розкривається значний психотерапевтичний потенціал

внутрішнього діалогу. Цими авторами було показано, що нерозв'язані проблеми в стосунках із «значущими іншими» часто проявляються в ході психотерапевтичного процесу. Зовнішній діалог ведеться з психотерапевтом, а фактично відбувається розгортання пацієнтом прихованого незавершеного внутрішнього діалогу із «значущим іншим» [1].

В. Медінцев наголошує, що внутрішній діалог, з одного боку, є психологічним механізмом актуалізації протиріч в свідомості, а з іншої, технічним засобом, який забезпечує спільні форми діяльності свідомості. Відповідно до останньої функції справедливим буде твердження, що поза діалогової форми свідомості взагалі не існує: вона завжди включає в себе діалог [15].

А. В. Россохін робить акцент на внутрішньому діалозі, як джерелі нових смислів та називають наступні функції: 1) реалізація процесів мислення та самосвідомості; 2) усвідомлення змістів і деяких компонентів структури самосвідомості; 3) зміна структури самосвідомості; 4) зміна ієрархії мотивів [24].

Науковці роблять спроби прояснити внутрішній діалог як засіб формування ідентичності особистості. Зокрема, С. Є. Солодчук експериментально показала, що внутрішній діалог, а саме перцептивна його сторона, виконує функцію трансформації особистості та є передумовою її розвитку. Ними було показано, що процес відображення в собі, як в деякій мірі іншим, може виступати умовою розвитку особистості. В залежності від величини оцінки «Я» зі сторони «іншого-Я» змінюються показники впевненості та цілеспрямованості в діяльності досліджуваних. Таким чином, коли досліджувані отримують оцінку від «іншого-Я» вищу від актуальної самооцінки, тоді вони починають діяти, демонструючи більш високий рівень якостей, які оцінювалися, і навпаки [27].

Використовуючи кардинально відмінний підхід, робиться спроба виокремити функції внутрішнього діалогу в дослідженні М. Puchalska-Wasył [39]. В емпіричному дослідженні форм внутрішньої діалогічної активності та їх функцій, останні були виокремлені за допомогою раціонального аналізу і

сформульовані в розмовній мові. Досліджуваним пропонувалося вибрати функції, які виконуються їхніми внутрішніми «Я», в тому числі дозволялося сформулювати власну функцію, якщо такої немає в списку. Потім за допомогою статистичних методів дослідники виокремили сім мета функцій: 1) «Підтримка» – джерело надії та почуття безпеки, спосіб досягнення сенсу життя; 2) «Заміна» – заміна контакту, який є неможливим в реальному житті, засіб висловлювання відвертих думок, спосіб перевірки аргументів; 3) «Дослідження» – втеча від буденного життя, спроба пошуку нових переживань, наприклад, уявне виконання забороненого акту; 4) «Близькість» – шлях переживання впевненості в тому, що тебе розуміють та переживанні впевненості у близькості з кимось; 5) «Самовдосконалення» – сваріння себе за помилки, попередження не робити подібну помилку знову; 6) «Інсайт» – нова точка зору, порада, відсторонений погляд на проблему, сприйняття переваг та недоліків, допомога в прийнятті рішень; 7) «Саморегуляція» – критерій для самооцінки, форма приготування до нових типів ситуацій, стимул до роботи, її продовження, зміни чи залишання.

1.3. Поняття та структура ідентичності особистості

Філософський інтерес до проблеми ідентичності виникає в тих напрямках і течіях сучасної думки, які беруть за основу досвід людського існування, коли розум переорієнтовується з науковчення – як основи філософії Нового часу – на культуру і буття людини в культурі, тобто коли епістемологічна проблематика поступається місцем онтологічній та екзистенційній проблематиці [5].

Філософська традиція містить три основні підходи до проблеми ідентичності. Перший із них полягає у відкритті та утвердженні певної внутрішньої сутності, природи, яка детермінує людське «Я». Другий підхід наполягає на соціальному характері ідентичності, розглядаючи її як функцію базових соціальних ролей і відносин. Третій, постмодерністський підхід, відмовляється як від першого так і від другого, прямолінійно-соціологічного

розуміння ідентичності; він пропонує нове її трактування як соціального конструювання, коли особистості надається право і принципова можливість вибирати та постійно змінювати свою ідентичність, користуючись тим асортиментом ролей, масок, типів, стилів, мод, образів, які пропонує сучасний «ринок ідентичності» [13, 207]. Ці підходи знаходять, також, відображення в психологічному розумінні ідентичності. Наприклад, в багатьох психологічних теоріях ідентичності використовується поняття «самості» як внутрішньої природи, до якої людина повинна ніби прислуховуватися в процесі побудови своєї ідентичності.

Відсутність єдності ідентичності в термінологічному апараті є причиною постійної плутанини у вживанні таких термінів як «ідентичність», «самовизначення», «самосвідомість», «самість», «Я», «Я-концепція» та ін. Крім того, знайомство з різними теоретичними підходами до вивчення ідентичності справляє враження крайньої розмитості та неоднозначності даного поняття, навіть в рамках одного напрямку [13, 201].

Ідентичність – складна динамічна структура, яка формується і розвивається протягом всього життя людини, елементарною складовою цієї структури є самовизначення як певне рішення відносно себе, свого життя, своїх цінностей [30]. Близьким за змістом до самовизначення є термін самоінтерпретації, яке також використовується психологами у тлумаченні поняття ідентичності. В даній роботі ми будемо вживати терміни «самовизначення» та «самоінтерпретації» як синоніми.

В психології виділяють види ідентичності: особистісна, соціальна, статева, культурна, етнічна, професійна, громадянська, еґо-ідентичність, Я-ідентичність [20] та ін. Види ідентичності є одночасно рівнями інтегральної структури і мають певну взаємозалежність та підпорядковуються принципам системної регуляції.

Ціннісно-сміслові самовизначення часто описують поняттям особистісної ідентичності. Це є, в певній мірі, правомірним, оскільки ціннісні орієнтації та життєві смисли є тими психологічними характеристиками, які визначають людину як особистість.

В такому випадку, потрібно розрізняти особистісну ідентичність, в розумінні представленому вище, і персональну (індивідуальну) ідентичність, яка протиставляється соціальній. Про соціальну та персональну ідентичність (при цьому можуть використовувати термін особистісної ідентичності) говорять тоді коли розглядається спосіб і джерело самовизначення людини; наскільки впливає на особистість соціум чи її індивідуальність в процесі самовизначення.

Теорія соціальної ідентичності, створена Теджфелом, визначає соціальну ідентичність як сукупність всіх соціальних ідентифікацій, які використовуються при власному самовизначенні. Під ідентифікацією тут розуміється співвіднесення себе з різними соціальними спільнотами, які були виокремлені в процесі соціальної категоризації. Люди прагнуть досягти позитивної соціальної ідентичності, а вона досягається тоді коли при порівнянні своєї групи з іншими групами перевага припадає на користь першої. Таким чином, соціальна ідентичність це самовизначення через членство в соціальних спільнотах, а персональна (індивідуальна) – самовизначення себе в термінах унікально-індивідуальних характеристик – фізичних, інтелектуальних, моральних якостей. В залежності від того який з двох аспектів ідентичності актуалізується в більшій мірі в кожний певний момент відбувається вибір форми поведінки: людина поводить себе як індивід або як член групи [21].

Загалом, виділяють чотири рівні самоінтерпретації (самовизначення): соціально-експліцитне, соціально-імпліцитне, індивідуально-імпліцитне, індивідуально-експліцитне. «Самість» це рівень соціально-імпліцитного та індивідуально-імпліцитного самовизначення. Інші два рівні самоінтерпретації є оперуванням більш свідомих знань із застосуванням рефлексії [36].

Таким чином, ідентичність, говорячи простою мовою, це те що людина прагне мати, і маючи що вона переживає задоволення від життя. Оптимальним відчуттям ідентичності є відчуття психосоціального благополуччя, внутрішня впевненість у визнанні з боку авторитетів, відчуття себе у власній тарілці. Відповідно поглядам Е. Еріксона [26] про відчуття ідентичності свідчать три признаки.

1. Відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в часі. Людина переживає себе цілісною крізь час: в минулому, майбутньому і теперішньому. В тому числі, соціально-часова самототожність – узгодженість відмінностей в груповій приналежності особистості в минулому, теперішньому та майбутньому.

2. Відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в просторі. Людина переживає себе цілісною крізь простір: всюди де вона задіяна вона відчуває себе як парціальний прояв своєї персони. В тому числі, соціальна самототожність, яка відображає різноманітність соціальних груп, до яких належить і з якими співвідносить себе особистість, і яка проявляється в узгодженості різноманітних сегментів «Я», конгруентності «Я» та соціальної поведінки.

3. Впевненість у підтримці та визнання тотожності особистості оточуючими, «значущими іншими». Взаємостосунки допомагають підтримувати відчуття інтегрованості. Те що люди думають про нас не менш важливо для формування ідентичності ніж те, що ми самі думаємо про себе.

Хоча згадані відчуття безпосередньо пов'язані із ідентичністю особистості і є фактично важливою складовою феномену ідентичності, вони не є його внутрішньою суттю, механізмом, а швидше проявом. Напевно є щось, що стоїть за цими позитивними відчуттями.

Глибокий теоретичний аналіз, із використанням термінів психоаналітичної теорії, дозволяє Е. Еріксону виділити «его-ідентичність», коли мається на увазі синтезуюча функція «его» («его-процес»), та «Я-ідентичність», коли обговорюються «образи Я» та рольові образи індивіда. Таким чином, ідентичність має «Я-аспект» і «его-аспект». Его-ідентичність – це результат синтезуючої функції («его-процесу») на одній з границь «его», а власне границі з оточенням, в тому числі із соціальною реальністю. «Его-процес» це організаційний принцип, який забезпечує існування індивіда як цілісної особистості, яка характеризується самототожністю та цілісністю, як стосовно внутрішнього досвіду, так і стосовно актуальності для інших. Функція «его» це інтеграція психосексуального і психосоціального аспектів на

певному рівні розвитку, а також інтеграція з елементами ідентичності, які щойно з'явилися і тих, які вже були з ціллю ліквідації неминучих розривів між рівнями особистісного розвитку. «Его», якщо його розуміти як центральний і частково несвідомий фактор, повинно на будь-якій даній стадії життя мати справу із змінним «Я» (саморепрезентаціями), яке потребує синтезу із тими «Я», які залишаються в минулому і тими, які бачаться в майбутньому. Ми усвідомлюємо роботу «его» але ніколи – саме «его». Роботу «его» намагається розкрити психоаналіз, але ігнорувати свідоме «Я» стосовно його існування – значить викреслити ядро людської самосвідомості. «Самості» несвідомі але можуть стати свідомими, якщо «Я» зробить їх такими і в такій мірі в якій «его» дозволить це. Я-ідентичність виникає із життєвого досвіду в процесі якого тимчасово сплутані «Я» успішно реінтегруються в ансамбль ролей, які також гарантують соціальне визнання [26].

Виокремлення «Я» та «его» в феномені ідентичності, на нашу думку, має дещо подібне із виокремленням «Я-емпіричного» та «Я-суб'єкта» У. Джеймсом. «Я-суб'єкт» пізнає і не може пізнати саме себе, ми не усвідомлюємо його, але лише те, що воно пізнає, тобто, «Я-емпіричне» («Я» те яке пізнається). Відмінність тільки в тому, що «его» виступає тут не як те що пізнає, а як те що інтегрує різні частини особистості (психосексуальний і психосоціальний аспекти, та самоінтерпретації). В нашій роботі ми не виокремлюємо «его-ідентичність» і «Я-ідентичність» як окремі феномени, оскільки для нас обидва поняття об'єднуються в понятті ідентичності.

1.4. Роль внутрішньої діалогічної активності в проявах ідентичності особистості

В тій мірі, в якій питання ідентичності в філософії переміщується в онтологічну площину, неподільність класичного «Я» з його безперервністю свідомості і абсолютною самототожністю все більше ставиться під сумнів. Подібним чином, в багатьох сучасних психологічних дослідженнях

обґрунтовується позитивний вплив саморефлексії на формування ідентичності, розв'язання проблем ідентичності та подолання кризи ідентичності. З одного боку, стан несформованої ідентичності стає причиною порушення продуктивної внутрішньої діалогічної активності, а з іншого – неправильна організація внутрішніх діалогів не дає можливості суб'єкту сформувати ідентичність. Наше дослідження акцентує увагу на другому аспекті взаємозалежності внутрішньої діалогічної активності та ідентичності. Ідентичність, досягнута чи несформована, є певним результатом психічної активності особистості, а внутрішній діалог як психічний процес, який може призводити до того чи іншого результату, в залежності від його якості. Простого існування множинності аспектів «Я» є недостатньо для переживання психічного благополуччя. Індивід повинен впізнавати свій внутрішній світ. При відсутності такої ауто-рефлексії людина може сприймати свої дії неузгодженими. Якщо людина не помічає походження її різноманітної поведінки, вона може переживати стрес і нездатність справлятися з власним внутрішнім світом. Відсутність усвідомленості складності організації «Я» може спричинити проблеми із психологічною адаптацією [32]. В руслі теорії «діалогічного-Я» припускається, що здорова особистість характеризується діалогічною активністю в якій кожен голос має потенційну силу виразити свою точку зору. Відповідно, несформованість ідентичності пов'язана з відсутністю необхідних внутрішніх голосів, неусвідомленістю їхнього існування, їхньою недоступністю або пригнічуванням небажаних голосів [40; 32].

Для того щоб відповідати вимогам сучасної культури індивід повинен враховувати складність і гетерогенність людського досвіду. Діалогічна парадигма дає можливість розглядати цей шлях адаптації до умов сучасної культури [40]. Складність і мінливість зовнішнього світу означає для людини – звернення до неї різноманітних голосів на які вона повинна відповідати і тим самим збільшувати свою внутрішньо-психічну складність та гетерогенність. Ігнорування зовнішніх голосів, як і внутрішніх, позбавляє людину становлення адаптивної ідентичності [32], так само як і при надмірній орієнтації на особистісній ідентичності, описаній вище.

Кожен віковий етап становлення ідентичності пов'язаний з необхідністю її трансформації. Ця необхідність обумовлена або зовнішніми вимогами, або внутрішніми потребами. Говорячи термінами діалогічного підходу, нові зовнішні і внутрішні голоси звертаються до індивіда. Проте, ці голоси для нього можуть бути в різній мірі усвідомленими. Відповідно, якщо людина не помічає, ігнорує ці голоси, намагається зберегти стару ідентичність, яка вже не відповідає ситуації соціального розвитку, тоді криза ідентичності затягується. Тому, включення нових голосів в систему внутрішніх діалогів дає можливість людині більш адекватно відреагувати на вікові зміни.

Сучасні дослідження показують, що конструювання ідентичності рухається певними мотиваційними принципами, названими «мотивами ідентичності». До них належать: 1) самооцінка – мотивація збереження і зміцнення позитивного сприйняття самого себе; 2) ефективність – мотивація пошуку почуттів компетентності і контролю; 3) безперервність – стосується потреби в суб'єктивному відчутті безперервності крізь час і ситуації; 4) відмінність – стосується пошуку відчуття відмінності від інших, на індивідуальному і соціальному рівні; 5) приналежність – мотивація підтримувати і покращувати почуття близькості і прийняття іншими людьми; 6) осмисленість – мотивація пошуку цілі власного життя. Іншим фактором динаміки ідентичності є внутрішні діалоги, які впливають на пріоритет в актуалізації «Я-позицій». Ця закономірність має емпіричні доведення, оскільки було показано, що центральність «Я-позиції» з погляду людини залежить від діалогічного потенціалу цієї «Я-позиції» (кількість, частота і сила діалогічних зв'язків з іншими «Я-позиціями») [31].

Важливим аспектом внутрішньої діалогічної активності у процесах ідентичності є діалоги між «Я» та «не-Я», оскільки ідентичність полягає не тільки у відповіді на запитання «хто я є», а й відповіді на запитання «хто є протилежним мені». В результаті кожній людині, в тій чи іншій мірі усвідомлення, є властивими дві «Я-позиції»: «Я» і «не-Я» між якими існують діалогічні взаємостосунки. Відповідно можна припустити, що різним проявам

ідентичності (стилям і статусам) характерні різні властивості діалогічних взаєностосунків між «Я» та «не-Я».

І. Д. Риндер створив теоретичну модель (рис. 1.1.) внутрішньої діалогічної активності як чинника проявів ідентичності. Під мірою вираженості внутрішньої діалогічної активності та внутрішніх діалогів «Я» та «не-Я» зокрема мається на увазі рівень притаманності людині цих процесів. Під якістю внутрішньої діалогічної активності та внутрішніх діалогів між «Я» та «не-Я» ми розуміємо рівень продуктивності, конструктивності цих процесів. Оскільки внутрішня діалогічна активність може бити притаманна людині на високому рівні але її продуктивність може бути низькою [23].

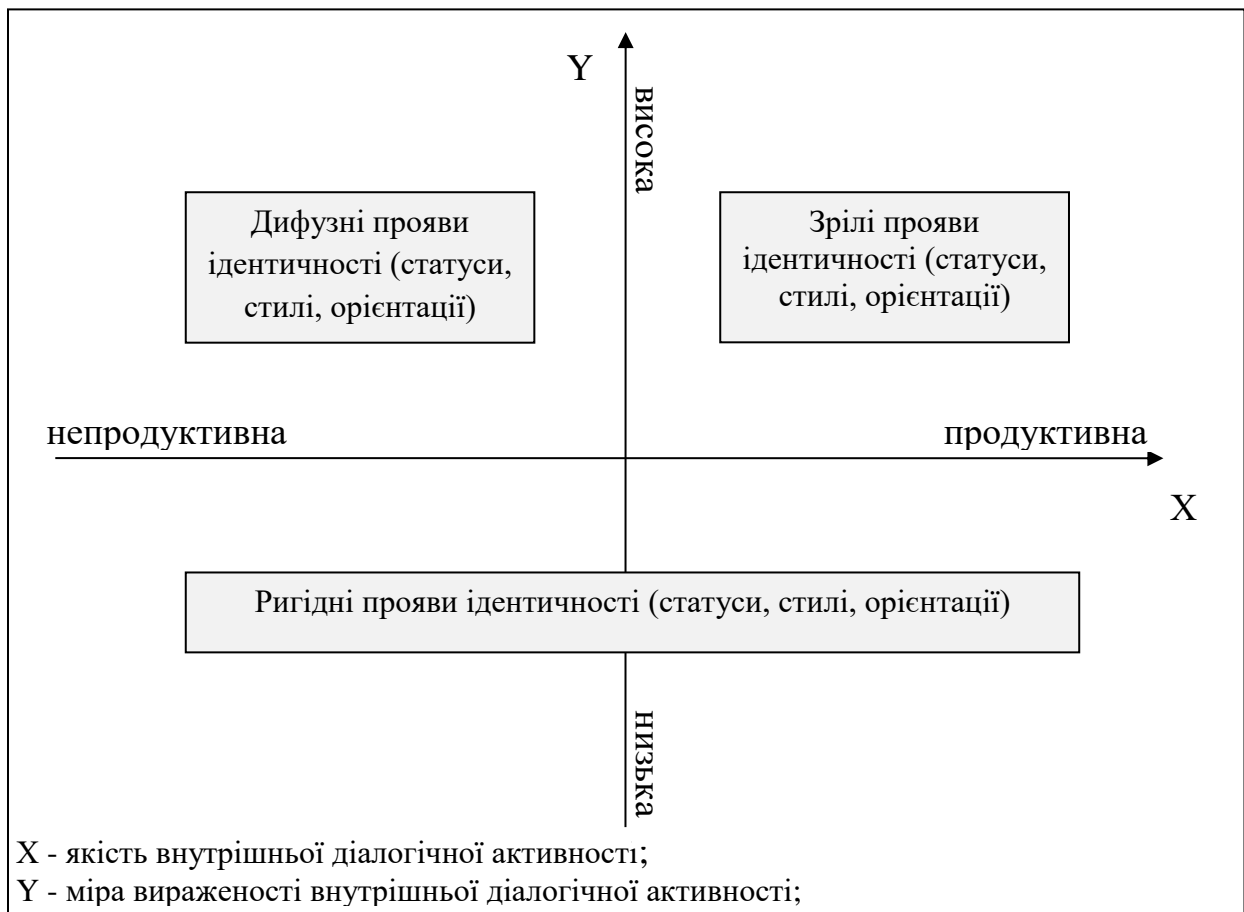

Рис. 1.1. Теоретична модель внутрішньої діалогічної активності (за І. Д. Риндером) [23].

М. Берзонській вивчаючи процес формування ідентичності (використання досвіду, презентування, кодування) виявив три різні орієнтації [35], які в результаті приводять до чотирьох різних статусів ідентичності. Таким чином, він виокремив три стилі ідентичності:

1. Стиль інформаційної орієнтації (information oriented). Такі люди посилено шукають, розробляють та оцінюють релевантну інформацію для прийняття кінцевого рішення. Цей стиль корелює з такими статусами ідентичності як мораторій і досягнута ідентичність (зріла).

2. Стиль орієнтації на уникання у формуванні ідентичності (avoidant - oriented). Такі люди намагаються втекти від проблеми тим більше від її вирішення керуючись принципом – «чим пізніше тим краще». Цей стиль корелює із статусом дифузної ідентичності.

3. Стиль нормативної орієнтації у формуванні ідентичності (normative - oriented). Такі люди конформні стосовно очікувань значущого оточення. Цей стиль корелює із статусом завчасної ідентичності.

Кожному з цих стилів ідентичності має бути притаманні певні характеристики внутрішньої діалогічної активності (рис. 1.2.).

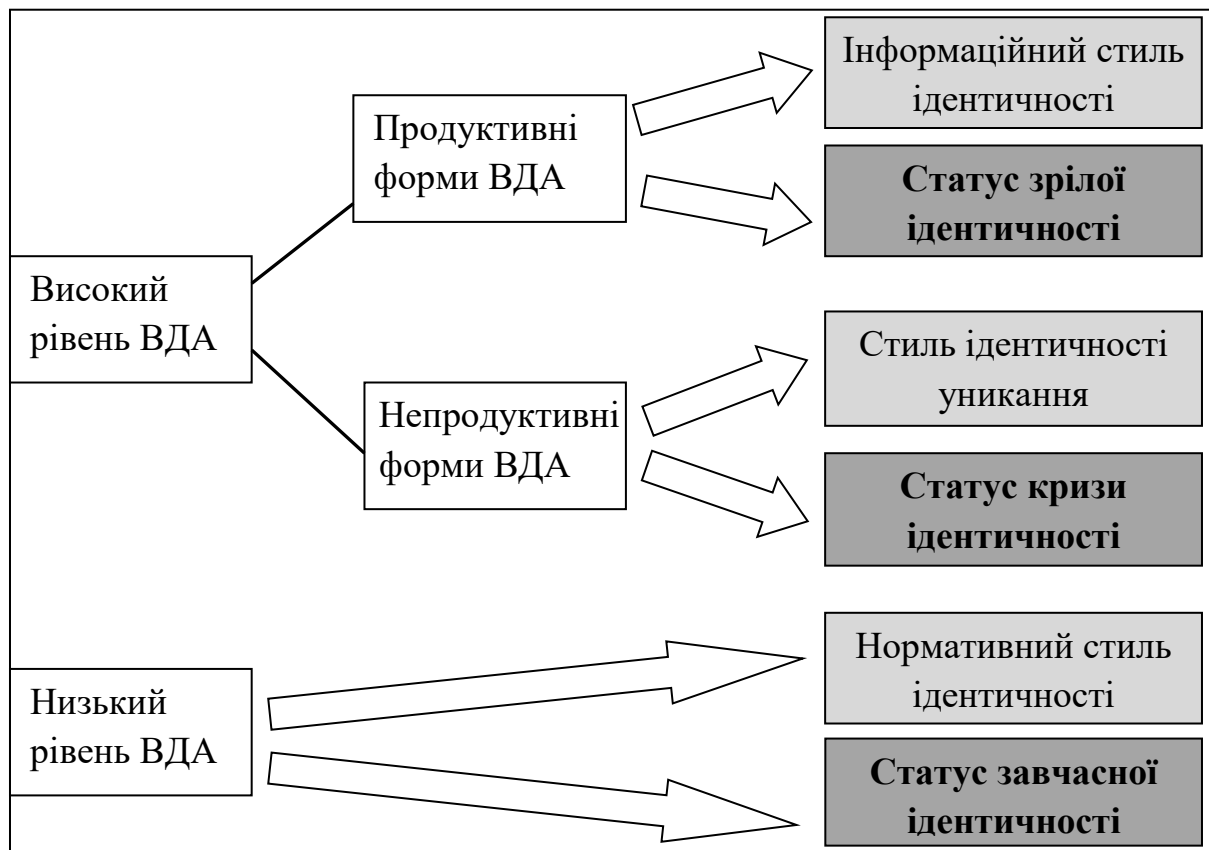

Рис. 1.2. Теоретична модель внутрішньої діалогічної активності (за М. Berzonsky) [35]

Непродуктивні форми внутрішньої діалогічної активності мають бути пов'язаними із стилем ідентичності уникання, низький рівень внутрішньої діалогічної активності – нормативним стилем ідентичності, а високий рівень продуктивних форм внутрішньої діалогічної активності – інформаційним стилем ідентичності.

Відповідно теж саме стосується статусів ідентичності, які виокремив Дж. Марсія: статус зрілої ідентичності, мораторію, дифузної та завчасної ідентичності. Можна припустити, що високий рівень продуктивних форм внутрішньої діалогічної активності є чинником статусу зрілої ідентичності, високий рівень непродуктивних форм внутрішньої діалогічної активності є чинником статусу кризи ідентичності, а низький рівень внутрішньої діалогічної активності є чинником статусу «завчасної ідентичності», тобто ригідної системи ціннісно-сислового самовизначення. Орієнтації ідентичності теж повинні відрізнятися за характеристиками внутрішньої діалогічної активності [5].

Можна стверджувати, що високий рівень продуктивної внутрішньої діалогічної активності є чинником персональної орієнтації. Чинником колективної та поверхової орієнтації є низький рівень внутрішньої діалогічної активності, оскільки орієнтація на несуттєві ознаки та норми референтних груп не вимагає особливої взаємодії між її інстанціями. Непродуктивна внутрішня діалогічна активність є чинником поверхової орієнтації, оскільки неконструктивний діалог може призводити до відсутності прогресу в самовизначенні, від поверхового до суттєвого. Однак важко робити будь-які припущення відносно соціальної орієнтації та орієнтації на особистісні стосунки.

Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити поняття внутрішньої діалогічної активності, відмежувати його від подібних психологічних понять, виокремити його інстанції, види та функції. Внутрішня діалогічна активність є завжди свідомим або принаймні слабо усвідомлюваним процесом взаємодії між інстанціями особистості. Рефлексія є механізмом внутрішньої діалогічної активності але остання є дещо більшим ніж просте

самоспоглядання та передбачає певну (усвідомлювану) взаємодію внутрішньо-психічних суб'єктів. Люди можуть відрізнятися один від одного стосовно кількісних та якісних характеристик внутрішньої діалогічної активності, так само як і стосовно характеристик рефлексії. Емпіричними зусиллями сучасна психологія розглядає різні види внутрішньої діалогічної активності: внутрішній монолог, діалог, зміна перспективи бачення, «батько-дитина», «дитина-батько», «ворожнеча», «суперечка», «заздрісний-успішний», «мораліст-цинік», «цинік-мораліст».

Теоретичний аналіз психологічних праць присвячених ідентичності дозволив визначити поняття особистісної ідентичності відмежувати його від інших понять, розкрити суть феномену ідентичності, розглянути форми та наслідки несформованої ідентичності, та зрозуміти процес її формування. Ідентичність будується на основі імпліцитних та експліцитних знань про себе і про світ загалом але проявляється вона на чуттєвому рівні як: почуття тотожності самому собі крізь простір і час, а також переживання визнання цієї тотожності іншими людьми.

Враховуючи те, що завдання формування ідентичності полягає в інтеграції чисельних ідентифікацій, самовизначень та «Я-образів» внутрішня діалогічна активність є саме тим процесом, який покликаний вирішувати цю проблему. Сучасні умови глобалізації, які полягають в існуванні плюралізму ціннісно-сміслових систем, роблять це завдання – узгодження власних смислів і цінностей ще більш ускладненим. Діалогічний підхід до ідентичності може розкрити можливі причини труднощів та механізми вирішення сучасних проблем ідентичності.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВНУТРІШНЬОЇ ДІАЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ЧИННИКА ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Обґрунтування методів дослідження

Незважаючи на те, що теоретично можна говорити про різноманітні характеристики ідентичності, прояви несформованої ідентичності, для підтвердження того, що внутрішня діалогічна активність є ключовим аспектом ідентичності необхідно мати емпіричний інструментарій для вимірювання цих характеристик. Проаналізувавши історію досліджень феномену ідентичності в психології ми виокремили кілька емпіричних засобів діагностики цього явища.

Для більш ґрунтовного охоплення проявів ідентичності бажано, по перше, використати методики, які охоплюють різнопланові властивості ідентичності, а по друге, необхідно зосередитися власне на фіксації тих властивостей, які відрізняють сформовану ідентичність від несформованої. Методики дослідження статусів, стилів та орієнтацій могли б претендувати на ґрунтовне розкриття проявів ідентичності.

Для емпіричного дослідження статусів ідентичності виділених Дж. Марсія, було розроблено спеціальне інтерв'ю (Identity Status Interview). Пізніше було створено спеціальну шкалу (G. Adams) – «Об'єктивне вимірювання статусу еґо-ідентичності» (Objective Measure of Ego Identity Status), яка в 1984 році була доповнена і розширена (H. Grotevant): крім вже наявних сфер (професійна діяльність, політика та релігія), включала блок питань, які стосувалися міжособистісних стосунків (дружні стосунки, побачення, сексуальні стосунки), дозвілля та розваг. Ідеологічний аспект також був розширений шляхом додавання до традиційних варіантів вибору – варіанта філософського стилю життя. Назва методики – «Розширена версія об'єктивного вимірювання статусів еґо-ідентичності» (Extended Version of the Objective

Measure of Ego Identity Status); вона включає 64 твердження і шестибальну систему вибору [17, 13]. Оскільки ідентичність на стадіях ранньої дорослості, середньої та пізньої зрілості суттєво пов'язана із психосоціальними завданнями цих стадій (інтимність, генеративність і інтегрованість) дослідниками розробляються емпіричні методи вимірювання міри розв'язання цих завдань [35]. Подібно до дослідження ідентичності використовується статусна модель. Так, діагностика інтимності у ранній дорослості передбачає визначення статусу інтимності досліджуваного. П'ять можливих статусів, які виокремили дослідники, базуються на критеріях глибини та відданості в стосунках: інтимність, доінтимність (preintimate), псевдо-інтимність (pseudointimate), стереотипність (stereotyped), ізольованість (isolated). Інтимна людина цінить глибину в стосунках на протигагу поверховості є здатною прийняти на себе зобов'язання довготривалих стосунків. Людина з доінтимним статусом, має ті ж самі характеристики як і людина з статусом інтимності, але вона в даний момент не має таких стосунків в яких її цінності і здатності могли б реалізуватися. Псевдо-інтимність полягає в тому, що стосунки в яких знаходиться людина з відповідним статусом мають тільки вигляд інтимності. Наприклад, людина може бути навіть одруженою чи заміжною але мати поверхові стосунки зі своїм партнером. Статус стереотипної інтимності характеризує людину, яка має поверхові стосунки і побачення, та не має особливого інтересу як в глибині так і тривалості контактів з іншими. Люди із статусом ізольованості цілковито уникають стосунків, або із власного вибору або із необхідності [34]. Генеративність, яка є психосоціальним завданням на етапі ранньої зрілості, включає теж п'ять статусів. Статус власне генеративності характерний людям, які допомагають та піклуються про інших. Псевдогенеративність – як статус ділиться на два підвиди: перший підвид полягає в тому, що генеративність людини стосовно інших припиняється, якщо ці інші перестають допомагати людині в певному її проекті; другий – характерний людям, які піклуються про інших тільки тоді коли ті виражають і висловлюють вдячність. Статус конвенційної (conventional) генеративності властивий людині, яка піклується і допомагає тільки тим людям, поведінка і

вірування яких відповідає їхнім власним. Статус застійної (stagnant) генеративності можливий в тому випадку коли тільки з вигляду людина є задіяною в піклування про інших та життєво-важливі проекти [35]. Пізня зрілість є етапом на якому повинна сформуватися інтегрованість особистості. Діагностика інтегрованості передбачає присвоєння досліджуваному одного із чотирьох статусів, які були виокремлені на основі критеріїв: відданість віруванням та ідеалам, зв'язок з іншими, зв'язок минулого та теперішнього, неогоїстичне ставлення. Інтегрована особистість віддана системі певних вірувань, переживає близькість до інших як в теперішньому так і в минулому, і є мудрою в своїх поглядах на життя. Недослідницький (nonexploratory) статус інтегрованості особистості полягає в обмеженості поглядів на життя і життєвих перспектив при тому що люди з таким статусом справляють враження відданості своїм зобов'язанням та відносного самозадоволення. Псевдо-інтегровані люди намагаються інтегрувати своє життя за допомогою квазі-філософських слоганів, за якими ховається почуття розчарування. Четвертий статус інтегрованості, статус розчарованої (despairing) особистості, має місце при відсутності узгодженості у віруваннях, почутті відокремленості від інших та байдужості стосовно їхнього виживання. Чисельні емпіричні дослідження показують зв'язок статусів ідентичності (досягнута, дифузна та завчасна ідентичність, мораторій) на різних вікових етапах (рання, середня та пізня зрілість) із статусами інтимності (інтимність, до-інтимність, псевдо-інтимність, стереотипність, ізольованість), генеративності (генеративність, псевдо-генеративність, конвенційна та застійна генеративність) та інтегрованості (інтегрованість, недослідницька інтегрованість, псевдо-інтегрованість, статус розчарованої особистості) [34].

Для дослідження стилів у формуванні ідентичності, які було виокремлено М. Берзонським (інформаційний, уникання, нормативний) можна використовувати ним розроблену спеціальну методику – «Опитувальник стилю ідентичності» (Identity Style Inventory) [33]. Стиль ідентичності стосується процесів і стратегій, які молоді люди використовують у вирішенні конфліктів ідентичності. Інформаційний стиль притаманний тим молодим людям, які

пораються з проблемами ідентичності в більш проактивний спосіб, цілеспрямовано шукають, оцінюють і використовують інформацію, яка стосується їхнього «Я». Молоді люди, які використовують нормативний стиль вирішують проблеми ідентичності у реактивний спосіб, проявляють конформне ставлення до очікувань і приписів референтних груп та значущих інших. Вони автоматично інтерналізують цінності та вірування без уважного їх осмислення, та само-оцінювання. Молоді люди, які покладаються на стиль уникання схильні відкладати розв'язання конфліктів ідентичності. Вони уникають прийняття рішень відносно власних цінностей та смислів настільки довго наскільки це можливо. Шкала зобов'язань, яка є додатковою для методики стилів ідентичності, відображає структурну організацію ідентичності. Молоді люди, які мають міцні зобов'язання (рішення відносно цінностей та смислів) та переконання характеризуються кращою консолідованістю та інтегрованістю відчуття ідентичності ніж молодь, яка не має міцних зобов'язань ідентичності.

Використання цієї методики у психологічних дослідженнях показує взаємозв'язок стилів ідентичності із різноманітними психологічними якостями. Використання нормативного стилю пов'язане із моральністю, стратегією пошуку соціальної підтримки, нетерпимість до невизначеності, високим рівнем потреби в структурованості, високим рівнем потреби в стабільній Я-концепції, небажанням відкрито сприймати інформацію, яка може суперечити власним цінностям та віруванням. Використання інформаційного стилю ідентичності пов'язане із використанням стратегії фокусування на проблемі, пильним прийняттям рішень, наполегливістю в самодослідженні, незалежністю від осуду іншими, відкритістю до досвіду, когнітивною складністю, раціональним епістемологічним стилем, потребою в пізнанні та інтроспективністю. Стиль орієнтації на уникання у формуванні ідентичності пов'язаний з стратегією фокусування на емоціях, дезадаптивними стратегіями у прийнятті рішень, обмеженим самоусвідомленням, само-перешкоджанням, направленістю на інших, дисфункціональними когнітивними і атрибутивними стратегіями [33].

Якщо розглянуті вище підходи до емпіричного дослідження ідентичності дозволяють виявити статуси ідентичності, міру сформованості – несформованості ідентичності, стилі якими люди користуються для вирішення проблем ідентичності, то наступний підхід стосується того, що для людини виступає важливим для власного самовизначення. В межах цього підходу був розроблений опитувальник аспектів ідентичності (Aspects of Identity Questionnaire) [37; 38]. Опитувальник спрямований на виявлення орієнтації ідентичності людини. Орієнтація ідентичності стосується відносної важливості для індивіда різноманітних характеристик ідентичності в конструюванні його самовизначення. Розробка методики аспектів ідентичності (орієнтацій ідентичності) розпочалася із створення Е. Семпсоном переліку характеристик ідентичності, який відображав персональну та соціальну ідентичність. Деякі пункти були виключені з цього переліку, а також включені нові для покращення надійності та змістовної валідності вимірювання. Наступний психометричний аналіз показав, що деякі пункти, які входили в шкалу соціальної ідентичності, виокремлювалися в окремий фактор, який можна було інтерпретувати як колективну ідентичність. В результаті чого, методику було доповнено шкалою колективної ідентичності. Однак, ані соціальна, ані колективна шкали цієї версії (Aspects of Identity Questionnaire III-x) не фокусувалися на інтимних стосунках з близькими людьми (друзі, романтичні партнери), що стало причиною розробки шкали спрямованої на діагностику орієнтації ідентичності на стосунки. Таким чином, остання версія методики, «Опитувальник аспектів ідентичності – IV», містить чотири основні шкали: персональна орієнтація ідентичності, соціальна орієнтація ідентичності, колективна орієнтація ідентичності та орієнтація ідентичності на стосунки. Соціальна ідентичність базується на репутації, популярності, враженнях, які людина справляє на інших. Персональна ідентичність базується на особистих цінностях, цілях, знаннях про себе, унікальних психологічних станах. Колективна ідентичність центрована на очікуваннях і нормативних стандартах значущих інших та референтних груп таких як сім'я, спільнота, країна та релігія. Ідентичність орієнтована на стосунки полягає в самовизначенні

людини, яке базується на зв'язку із значущими людьми, на якості цих стосунків, міжособистісних ролях та рисах, які є спільними для неї та значущих інших. Ймовірніше за все, ці типи самоприписування (self-attributes) (приватний, публічний, колективний, стосунки із значущими іншими) репрезентують зміст «Я», якими кожна людина володіє до певної міри. Проте, люди можуть відрізнятися по кількості, доступності та домінуванні цих змістовних компонентів «Я». Таким чином, розглянуті емпіричні підходи до ідентичності, які існують на сьогоднішній день, дають можливість вимірювання таких параметрів ідентичності як статуси ідентичності, стилі ідентичності, міра інтегрованості ідентичності та орієнтації ідентичності.

Багатьма дослідниками відмічається труднодоступність внутрішнього діалогу для емпіричних методів дослідження. У зв'язку з цим є багато емпіричних досліджень присвячених аналізу внутрішнього діалогу в особливих ситуаціях: вимушена самотність, змінені стани свідомості, психотерапевтичні ситуації тощо. Інша емпірична область, яка розкриває специфіку внутрішніх діалогів, це дослідження множинної особистості [7].

Одним із конкретних емпіричних методів дослідження внутрішнього діалогу є метод вербалізованого внутрішнього діалогу. Прикладом використання даного методу є дослідження Н. А. Колотілова, які стосувалися експериментального аналізу мовлення суб'єкта, який розв'язує в слух мисленнєві задачі. Ним було показано, що поряд із монологічною формою ауто-комунікації, присутній також внутрішній діалог із самим собою, який полягає у взаємодії двох чи більше поглядів на проблему чи способів її розв'язання, які послідовно обмінюються місцями між собою. В різних дослідженнях використовуються різні типи когнітивних задач: деякі з них містять в собі протиріччя, які підштовхують досліджуваного до розгляду більше ніж однієї точки зору на проблему, а інші – навпаки, не передбачають діалогічності, і вона привноситься самими досліджуваними [9].

О. В. Деса пропонує дещо подібний метод аналізу результатів методики вільного самоопису. Задача такого самоопису, на думку автора, вже з самого початку провокує досліджуваного на зіткнення двох внутрішніх установок: на

саморозкриття та на самозахист. Критерієм діалогічності є наявність конфліктуючих смислових позицій в текстах самопрезентацій, їх почергове прийняття суб'єктом та аргументація [7].

Інший підхід запропонований в рамках теорії «діалогічного Я», даний метод передбачає постановку прямих запитань хто є внутрішнім співрозмовником досліджуваного, є його внутрішніми «Я-позиціями». Основоположною методикою в групі цих методів є «особистісний сітьовий протокол» (Personal Position Repertoire). Існує також перекладений варіант цієї методики вітчизняним психологом [14]. Похідними версіями методики є: «Опитувальник частоти внутрішніх діалогів» (Questionnaire of Internal Dialogues Frequency), «Опитувальник для визначення функцій, які реалізуються внутрішньою діалогічною активністю: діалог, монолог, обмін уявленнями», «Шкала внутрішньої діалогічної активності» (Internal Dialogical Activity Scale). Опитувальник частоти внутрішніх діалогів дозволяє визначити рівень залучення аспектів «Я» в діалоги одні з одним. Тоді як методика особистісного сітьового протоколу розроблена для дослідження організації та реорганізації індивідуального репертуару «Я-позицій» [23].

Ще одна методика дослідження внутрішньої діалогічної активності пропонується В. В. Століним, а власне внутрішніх діалогів «Я» та «не-Я». Методика керованої проекції належить до рефрактивних технік – різновиду проєктивних технік. Суть методики полягає в тому, що досліджуваному пропонують його власний словесний портрет (персонаж А) під ім'ям іншої людини, а також портрет протилежний по характеристикам (персонаж Б) попередньому. Словесні портрети складаються на основі заздалегідь отриманих результатів опитувальника 16 PF Р. Кеттелла (або іншого загально-особистісного опитувальника). Словесний портрет досліджуваного, підписується вигаданим але реалістичним ім'ям і видається за портрет реальної людини, яка ніби-то раніше проходила тестування (персонаж А). В портреті вказується вік, який повинен бути близьким до віку досліджуваного; ту ж саму стать, що й у досліджуваного, схожу професію та соціальний статус. Портрет містить особистісні характеристики, які є найбільш вираженими згідно

результатів методики Р. Кеттелла. Характеристики описуються в портреті у максимально безоціночній, нейтральній формі. Бажано, в тих випадках де це дозволяє профіль, дотримуватися рівноваги адаптивних і дезадаптивних рис. Словесний портрет повинен бути коротким і містити не більше чотирьох машинописних строк. Портрет протилежної по характеристикам (персонаж Б), до «персонажу А», складається по тим же самим вираженим факторам опитувальника Р. Кеттелла, тільки протилежним характеристикам. «Портрет Б» також підписується вигаданими ініціалами. Йому приписується стать та вік така сама як і у досліджуваного. Однак, професія повинна бути контрастною професії досліджуваного. Потім, досліджуваному пред'являють портрети «А» і «Б», та дається наступна інструкція: «Цей тест направлений на перевірку Вашої психологічної проникливості. Кожен з нас в житті буває інтуїтивним психологом, тобто здатен оцінювати інших людей, розуміти їх почуття, думки, вчинки, розбиратися в їх особистості. Дайте, будь-ласка, відповідь на ряд запитань, які стосуються представлених в словесних портретах людей, які проходили раніше психологічне тестування». Досліджуваний отримує ряд запитань, зміст яких може варіюватися в залежності від завдань діагностики. Однак, обов'язковими є запитання, які стосуються оцінки минулого, теперішнього і майбутнього, описаних у портретах людей. Запитань повинно бути не надто багато (10–12). Друге завдання методики полягає в тому, що досліджуваного просять вказати, які взаєностосунки склалися б у нього з описаними в портретах людьми та в них між собою; які почуття вони б переживали відносно один одного всі троє. Експериментальні дослідження показали, що більшість досліджуваних ідентифікує себе з подібним на них «персонажем А», при чому більша частина свідомо, менша несвідомо. Тільки 5–10 % не виражають ніякого емоційного ставлення до персонажів, виконують завдання формально. Критерієм того, що людина є включеною в ситуацію діагностики є явне привнесення в опис деталей, які є відсутніми в портреті, об'єм тексту (чим більше тексту, тим більш інформативною є методика), емоційна наповненість тексту. Аналіз протоколів може здійснюватися двома способами: 1) клінічна інтерпретація та 2) з використанням спеціальної

контент-аналітичної процедури. Остання передбачає врахування індикаторів, таких як специфічні словесні обороти, які зустрічаються в тексті. Методика керованої проєкції має діалогічний характер, вона включає ставлення до «Я» і «не-Я» суб'єкта, що є складовими самоствавлення людини. Досліджуваний може виражати симпатію і повагу до «Я» але при цьому не поважати «не-Я» і почувати стосовно нього антипатію, або поважати і відчувати симпатію до «не-Я», або бачити своє «Я» в протилежних рисах (портреті Б) і висловлювати до нього симпатію і повагу, а до «персонажу А» (своїм рисам) – антипатію і неповагу (прихована самозневага). Можливі й інші варіанти самоствавлення. З метою актуалізації внутрішнього діалогу в попередніх дослідженнях ця методика супроводжувалася завданням, яке полягало в тому що досліджуваного просили уявити, як персонажі зустрілися і між ними відбулася серйозна розмова. Отже, досліджуваний повинен придумати і описати діалог між ними.

Методи вимірювання рефлексивності теж можуть розглядатися як засіб дослідження внутрішнього діалогу. Оскільки рефлексія є механізмом внутрішнього діалогу для дослідження останнього можна використовувати емпіричні методи дослідження рефлексії. Наприклад, якщо такі властивості людини як рефлексивність та діалогічність мають багато спільного, методика дослідження «Рівня індивідуальної рефлексивності» А. В. Карпова та В. В. Пономарьової може бути використана для дослідження діалогічності. Також, для дослідження внутрішніх діалогів можуть застосовуватися нещодавно розроблені методики рефлексії: есе «погляд зі сторони» та опитувальник «Диференційний тест рефлексивності» (ДТР).

Відмінність між методикою «Рівня індивідуальної рефлексивності» та методикою «Диференційний тест рефлексивності» Д. О. Леонтьєва, полягає в тому, що перша – діагностує міру, в якій людина звертається до переосмислення, роздумування над собою, тоді як друга дає можливість відрізнити види рефлексії, рефлексивних роздумів.

«Диференційний тест рефлексивності – 5» включає три шкали: шкала системної рефлексії, шкала самокопання (інтроспекції) та шкала квазірефлексії (або фантазії). Шкали ДТР у дослідженні проведеному авторами методики

показали значущий кореляційний зв'язок із шкалою індивідуального рівня рефлексивності.

Таким чином, незважаючи на труднодоступність для емпіричного дослідження феномену внутрішнього діалогічної активності сучасна психологія містить кілька підходів до розв'язання цієї проблеми. Нами було виявлено такі підходи до емпіричного дослідження внутрішньої діалогічної активності як: аналіз усного та письмового мовлення людини в експериментальних чи терапевтичних умовах; опитувальники – самозвіти для виявлення інстанцій внутрішнього діалогу людини, частоти внутрішніх діалогів, їх функцій та видів; проєктивна методика керованої проєкції і нарешті різноманітні методи дослідження рефлексії.

В нашому дослідженні було використано ряд доступних на сьогодні психологічних методик, які безпосередньо або опосередковано стосуються внутрішніх діалогів та ідентичності.

Розглянемо використані нами методики більш детальноше.

Опитувальник «Процес его-ідентичності (PEI)» («Ego Identity Process Questionnaire» – E. Balistreri, N. Busch – Rossnagel, K. Geisinger [39]) дає можливість на основі двох шкал (зобов'язання та дослідження) визначити статус ідентичності респондента: дифузія (розмитість ідентичності), мораторій (криза ідентичності), статус завчасної ідентичності та статус досягнутої ідентичності. Критерії приналежності до статусу автором методики були отримані в процесі адаптації методики на вибірці американських студентів коледжу.

Методика містить 32 (по шістнадцять на кожну шкалу) твердження, які респондент оцінює за шестибальною шкалою:

- абсолютно погоджуюся – 6,
- погоджуюся – 5,
- швидше погоджуюся – 4,
- швидше не погоджуюся – 3,
- не погоджуюся – 2,
- абсолютно не погоджуюся – 1.

Наприклад, твердження під номером 4, яке належить до шкали «дослідження ідентичності», має наступне формулювання: «У мене ніколи не виникало потреби роздумувати над моїми цінностями». Прикладом твердження шкали «зобов'язання ідентичності» може бути твердження: «Коли я розмовляю з людьми про релігію я обов'язково озвучую свою думку».

Тест структури еґо-ідентичності (СЕІ-тест) О. Л. Солдатової дає можливість визначити те, яка із трьох фаз нормативної кризи характерна досліджуваному: передкризова фаза (фіксація – «завчасна ідентичність»); власне кризова фаза (сумнів – «розмита еґо-ідентичність»); фаза адаптації (автономія – «досягнута еґо-ідентичність»).

Методика містить 50 пунктів, кожен з яких має по три твердження: а, б, в. Респондент повинен відмітити одне із трьох тверджень по кожному пункту методики, яке відповідає його самовідчуттю та уявленню про себе.

Наприклад, пункт методики під номером 5 містить наступні твердження

- а) я дуже чітко бачу себе в майбутньому;
- б) я нечітко уявляю себе в майбутньому;
- в) я думаю, що не дуже змінюсь в майбутньому.

В даному випадку якщо респондент вибирає твердження (а) це свідчить про притаманність йому статусу ідентичності «автономія» або зрілої ідентичності, якщо респондент вибирає твердження (б) це свідчить про притаманність йому статусу ідентичності «сумнів» або розмитої ідентичності і якщо він вибирає твердження (в) це свідчитиме про притаманність йому статусу «фіксація» або завчасна ідентичність.

Запропоновані методикою норми по шкалам дали можливість визначити низький, середній та високий рівень фіксації (до 9 – низький, 10-12 – середній, 13 і більше – високий), сумніву (до 10 – низький, 11-16 – середній, 17 і більше – високий) та автономії (до 23 – низький, 24-30 – середній, 31 і більше – високий).

Методика «СЕІ-тест» включає 7 субшкал, які відповідають різноманітним характеристикам ідентичності:

- 1) «Відповідальність за вибір»;

- 2) «Самодостатність»;
- 3) «Усвідомлення життєвого шляху»;
- 4) «Емоційна зрілість»;
- 5) «Прийняття теперішнього»;
- 6) «Усвідомленість власних цінностей»;

7) «Відповідність самому собі». Ці характеристики по різному проявляють себе в трьох статусах ідентичності. Розглянемо шкали і відповідні характеристики детальніше.

1. Шкала «Відповідальність за вибір» містить 12 пунктів. Шкала вимірює особливості ставлення людини до вибору; визначає наскільки людина довіряє собі, своєму вибору та вибору іншого, визнає відповідальність за прийняття рішення того, кому це рішення належить. Людині можуть бути характерні такі варіанти ставлення до вибору як: байдужа відмова від відповідальності за прийняте рішення; болісний сумнів та небажання визнавати відповідальність; рішучий вибір, визнання та прийняття гнучкості в мисленні та поведінці.

2. Шкала «Самодостатність» (включає 10 пунктів) діагностує незалежність, самодостатність особистості в реалізації життєвих цілей, в сфері стосунків, соціальних та професійних контактів. В залежності від статусу ідентичності можливі наступні варіанти самодостатності: абсолютизація цінності власної незалежності та унікальності; невіра в себе, пасивність та відчуженість; віра в себе, спокійна впевненість у власних ресурсах.

3. Шкала «Усвідомлення життєвого шляху» містить 7 пунктів, які включають уявлення особистості про безперервність розвитку, відповідальність за вибір свого життєвого шляху, власні здібності та можливості свідомого впливу на своє життя. Шкала визначає різні варіанти уявлень людини про свій життєвий шлях: інфантильно-магічний, невпевнено-безпомічний та реалістичне уявлення про свій життєвий шлях.

4. Шкала «Емоційна зрілість» (8 пунктів) діагностує прийняття власних почуттів навіть дуже сильних, довіра до своїх емоційних проявів. Шкала визначає наступні варіанти ставлення до власних переживань: повне

заперечення можливості і здібності переживання сильних емоцій (в тому числі негативних); прагнення пригнічувати власні сильні переживання та їх прояв, не визнавати емоції; визнання та прийняття навіть самих сильних емоційних переживань.

5. Шкала «Прийняття теперішнього» (4 пункти) діагностує значущість та привабливість для особистості подій та переживань теперішнього дня, без порівняння їх з минулими подіями та уявленнями про майбутнє. Іншими словами шкала визначає міру орієнтації індивіда на принцип «тут і тепер». Варіанти ставлень до теперішнього можуть бути наступними: неприйняття свого теперішнього статусу, незадоволеність собою теперішнім; прагнення якнайшвидше опинитися в майбутньому чи фіксація на більш привабливому минулому; прийняття важливості теперішнього, свого статусу та своєї ролі в логіці свого життєвого шляху.

6. Шкала «Усвідомленість власних цінностей» (5 пунктів) дає можливість визначити притаманність індивіду одного із трьох варіантів ставлення до своїх власних цінностей та цілей: «легке» (легковажне) ставлення до власної системи цінностей та цілей; стагнаційне ставлення до цінностей та вподобань; раціонально-реалістичне погляд на цінності, цілі та власні переконання, гнучкість в оцінці власних пріоритетів.

7. Шкала «Відповідність самому собі» включає 7 пунктів, які відображають такі смисли як прагнення бути собою, довіряти собі, ставитися до себе як до унікальної людини, здібність змінюватися без втрати самототожності та стійкості в сфері соціальних стосунків. Варіантами прояву цієї характеристики є: демонстративна впевненість в собі; невпевненість в собі аж до самозречення; мужність бути собою, відповідність власному «Я».

Методика широко використовується в сучасних психологічних дослідженнях.

Методика «Шкала внутрішньої діалогічної активності (ШВДА)» (Internal Dialogical Activity Scale – IDAS) П. Олеса (P. Oles) [46] була адаптована на польській вибірці. Крім загального показника рівня внутрішньої діалогічної активності (ВДА) містить 7 субшкал:

Шкала «Чиста діалогічна активність (ЧД)» стосується спонтанної активності проведення внутрішніх діалогів, а також мислення та вирішення проблем за допомогою рівноправного діалогу. Прикладом тверджень цієї шкали є наступні: «Коли я на самоті, я часто ловлю себе на тому, що я спілкуюся з кимось в своїх думках», «Інколи я уявляю видумані сценарії розмов і подій».

Шкала «Діалоги ідентичності (ІД)» – діагностує міру притаманності внутрішніх діалогів, спрямованих на поліпшення самопізнання і пошук відповіді на питання ідентичності (Хто я? Що є важливим для мене? В чому сенс мого життя?). Виявлення відповідної характеристики забезпечується до прикладу наступними твердженнями: «Інколи я дискутую з собою над питанням ким я є насправді», «Коли мені необхідно зробити складний вибір я обговорюю рішення сам з собою із різних точок зору».

Шкала «Діалоги підтримки (ПД)» – діагностує притаманність людині внутрішніх діалогів, які спрямовані на зміцнення переконань, на підтримку і почуття розуміння з боку уявного співрозмовника, які можуть замінити реальні розмови та використовуватися в якості само-інструкцій. Наступні твердження є прикладом цієї шкали: «Коли думки чи дії інших людей турбують мене, я подумки розмовляю про це з собою чи з ким-небудь ще», «Коли я не можу поговорити з ким-небудь особисто я говорю з ним/нею подумки».

Шкала «Діалоги самокопання (СД)» – розкриває притаманність людині нав'язливої діалогічної активності, прокручування безкінечних внутрішніх діалогів, що супроводжується почуттям втоми і розчарування. Приклади тверджень цієї шкали є наступні: «Я часто сперечаюсь із своїми думками», «Мені властиві внутрішні діалоги, які руйнують мене із середини», «Діалоги, які я проводжу в своїх думках перешкоджають мені фокусуватися на тому, що мені слід робити».

Шкала «Диссоціативні діалоги (ДД)» направлена на розкриття притаманності людині внутрішніх діалогів між її окремими частинами особистості та внутрішніх конфліктів між ними. Такі твердження є прикладом цієї шкали: «Інколи моя добра сторона сперечається із моєю поганою

сторonoю», «Розмовляючи з собою, я часто наштовхуюся на серйозні конфлікти для яких я не можу знайти остаточного рішення».

Шкала «Моделювання соціального діалогу (МД)» стосується внутрішніх діалогів, які є продовженням дискусій та розмов із представниками суспільних відносин (аргументування, обговорення або обміну ідеями). Приклади тверджень: «В своїх думках я часто дискутую над аргументами свого опонента», «Коли я конфлікую з кимось, я сперечаюся з ним чи з нею в своїх думках», «Коли я готуюся до розмови з кимось, я здійснюю пробну розмову подумки».

Шкала «Зміна перспективи бачення (ПБ)» вимірює схильність людей дивитися на речі з точки зору іншої людини, виходячи за межі свого «Я», оцінювати події з різних точок зору. Ця характеристика відображається шкалою такими твердженнями як: «Мені подобається передбачати, що інші люди скажуть в розмові і потім давати їм відповідь подумки», «Інколи я чую слова, які були сказані мені в минулому але я подумки відповідаю на них зараз», «Часто в своїх думках я використовую перспективу бачення (думки) когонебудь ще».

В сукупності методика містить 47 тверджень (ЧД – 6, ІД – 6, ПД – 7, СД – 9, ДД – 5, МД – 7, ПБ – 6), які оцінюються респондентом по п'ятибальній шкалі. Методика була розроблена і адаптована в Польщі але має англomовний варіант, який і був нами перекладений та використаний в дослідженні.

Методика керованої проєкції передбачала три завдання. Спочатку досліджуваний повинен був дати відповідь на запитання стосовно представлених профілів «Я» (персонаж А) і «не-Я» (персонаж Б). Запитання були відібрані на основі кількох принципів: розкриття минулого, теперішнього і майбутнього персонажів; питання повинні стосуватися проблем ідентичності. Всього запитань, які ввійшли в цю групу, – 7:

1. Як ви думаєте, чого персонаж А / Б прагне в своєму житті? Чи досягне він того, чого прагне?
2. Як ви думаєте, чому персонаж А / Б вибрав власне цю професію?

3. Як ви думаєте, що персонаж А / Б шукає в спілкуванні з іншими людьми своєї та протилежної статі?

4. Як, на Вашу думку, персонаж А / Б оцінює сам себе?

5. Що він (персонаж А / Б) збирається робити, коли закінчить навчання?

6. З ким, на Вашу думку, персонаж А / Б обговорює чи радиться відносно своїх планів на майбутнє?

7. Як Ви думаєте, якими ознаками і особливостями на думку персонажа А / Б володіє доросла людина?

У другому завданні досліджуваним давалась інструкція: «Уявіть, що персонаж А і персонаж Б зустрілися, між ними відбулася серйозна розмова, придумайте і опишіть діалог між ними». Таким чином, за допомогою цього завдання передбачалося виявлення особливостей діалогічних стосунків між «я» та «не-я». Іншими словами, діалоги персонажів повинні розкривати стосунки між ідентичностями: «хто я є» та «хто є протилежним мені».

В третьому завданні респондентам пропонувалося дати відповідь на запитання, які стосувалися попередніх завдань:

1. Як Ви думаєте, які стосунки можуть скластися між персонажем А і Б?

2. Як Ви думаєте, які стосунки у вас склалися б з персонажем А, якщо б вам довелося зустрітися?

3. Як Ви думаєте, які стосунки у вас склалися б з персонажем Б, якщо б вам довелося зустрітися?

4. Оцініть міру в якій Вам було приємно обдумувати і описувати діалоги між персонажами (зовсім не приємно 1 2 3 4 5 6 дуже приємно), що Ви відчували?

5. Оцініть міру в якій персонажу А було приємно брати участь в діалогах з персонажем Б (зовсім не приємно 1 2 3 4 5 6 дуже приємно), що він відчував?

6. Оцініть міру в якій персонажу Б було приємно брати участь в діалогах з персонажем А (зовсім не приємно 1 2 3 4 5 6 дуже приємно), що він відчував?

7. З ким Ви себе більше асоціюєте (з персонажем А; з персонажем Б; не знаю)?

Досліджуваний, який виконував методику повинен був пройти через три етапи: 1) вжитися в позиції «Я» (персонаж А) та «не-Я» (персонаж Б); 2) діяти, говорити з позицій «Я» та «не-Я»; 3) оцінити стосунки між «Я» та «не-Я», та собою.

Статистичний аналіз даних проводився за допомогою програми SPSS.

2.2. Організація емпіричного дослідження

Дослідження було проведено на базі Запорізького національного університету. Емпіричне дослідження проводилося у групах в середньому по 15 осіб в кожній. Групи студентів залучалися в ході навчального процесу.

Участь респондентів у дослідженні була анонімною – кожному з них було присвоєно ідентифікаційний код у випадковому порядку. У дослідженні взяли участь студенти 1/2-х курсів різних факультетів (психології, педагогіки). Віковий статус досліджуваних відповідає меті та завданням дослідження, оскільки власне в підлітково-юнацькому віці внутрішня діалогічна активність та ідентичність набувають актуальності в перспективі становлення особистості. Обрані нами факультети для дослідження, на нашу думку, мають можливість репрезентувати континуум студентської молоді. Так, студенти психологи та педагоги є представниками соціального профілю навчання. Залучення студентів різних спеціальностей мало важливий аспект оскільки наявність тих чи інших психологічних рис може ставати підставою вибору професії.

Загальний об'єм вибірки становить 56 осіб, з них: 28 респондентів чоловічої статі та 28 – жіночої статі. Середній вік досліджуваних 18,4.

Перед початком аналізу внутрішньої діалогічної активності як чинника ідентичності проявів ідентичності нами було з'ясовано основні статистичні характеристики вибірки по шкалам ідентичності та внутрішньої діалогічної активності: n – кількість респондентів для кожної шкали; M – середнє

арифметичне та стандартне відхилення від середнього (SD) для кожної шкали; нормальність розподілу (асиметрія та ексцес), притаманність респондентам різних проявів ідентичності та видів внутрішньої діалогічної активності, відмінності респондентів із різною статтю по шкалам ідентичності та внутрішньої діалогічної активності, відмінності респондентів із різною професійною орієнтацією по шкалам ідентичності та внутрішньої діалогічної активності.

Аналіз нормальності розподілу (див. Табл 2.1.) шкал проявів ідентичності показав, що всі значення асиметрії та ексцесу попадають в інтервал від -1 до 1; тобто, відповідають критерію нормального розподілу. Це свідчить про те, що результати отримані по шкалам ідентичності у процесі дослідження є адекватними для подальшого статистичного аналізу.

Таблиця 2.1

Статистичні показники для вибірки за шкалами ідентичності та внутрішньої діалогічної активності

Шкали ідентичності та внутрішньої діалогічної активності	M	SD	Асиметрія		Ексцес	
				St. Error		St. Error
Шкала «зобов'язання» (ПЕІ)	66,0	8,4	-,241	,271	,139	,535
Шкала «дослідження» (ПЕІ)	57,0	9,4	-,177	,271	,261	,535
Шкала «автономія»	24,6	5,7	-,145	,233	-,450	,461
Шкала «сумнів»	12,5	5,2	,227	,233	-,554	,461
Шкала «фіксація»	12,9	4,1	,727	,233	,608	,461
Інформаційний стиль	35,5	6,2	-,336	,235	,872	,465
Нормативний стиль	29,8	4,7	-,008	,235	,605	,465
Стиль уникання	30,2	6,1	-,336	,235	,335	,465
Шкала «зобов'язання»	37,2	6,5	-,174	,235	-,727	,465
Персональна орієнтація	39,0	6,2	-,861	,254	,538	,503
Орієнтація на стосунки	38,0	6,3	-,603	,254	-,386	,503
Соціальна орієнтація	23,6	5,5	-,577	,254	-,180	,503
Коллективна орієнтація	24,2	5,7	-,232	,254	-,369	,503
Поверхова орієнтація	17,5	3,7	-,511	,254	,395	,503
ДД	12,5	4,7	,797	,230	2,016	,457

Аналіз нормальності розподілу шкал внутрішньої діалогічної активності показав, що всі шкали відповідають критерію нормального розподілу окрім шкали «ДД – дисоціативні внутрішні діалоги». Показник ексцесу для шкали «Дисоціативних внутрішніх діалогів» становить 2,016; тобто, виходить за допустимий інтервал від -1 до 1.

Позитивне значення ексцесу свідчить про гостровершинний розподіл – неадекватно велика кількість досліджуваних характеризуються одним рівнем дисоціативних внутрішніх діалогів. Наявність такого відхилення може бути пов'язано з тим, що ця шкала має найменшу кількість пунктів в методиці. Інтерпретацію результатів цієї шкали слід робити з обережністю.

За результатами методики «ПЕІ-опитувальник» 58% досліджуваних характеризуються статусом завчасної ідентичності, 28% – статусом розмитої ідентичності, 11% – статусом досягнутої ідентичності і лише 3% респондентів характеризуються статусом мораторію ідентичності.

Відповідно результатів методики «СЕІ-тест» 17% респондентів перевищили норму по статусу «автономія» (досягнута ідентичність), у 24% респондентів показники по статусу «сумнів» (дифузія ідентичності) є вищими норми і 49% респондентів мають виражений статус «фіксації» (завчасної ідентичності).

Для визначення притаманності кожному із досліджуваних стилів ідентичності та рівня зобов'язань по методиці М. Берзонського ми використали статистичні данні методики (середнє арифметичне та стандартне відхилення). Середні значення та стандартні відхилення по шкалам для респондентів майже не відрізняються (див. Таб. 2.2.).

**Порівняння середніх значень та стандартних відхилень шкал
опитувальника стилів ідентичності**

Результати проведеного дослідження (n=56)				
	Інформаційний стиль	Нормативний Стиль	Стиль уникання	Шкала зобов'язання
M	35,5	29,8	30,2	37,2
SD	6,2	4,7	6,1	6,5

Результат вищий від середнього на одне стандартне відхилення свідчив для нас про притаманність індивіду відповідного стилю. Отже, кілька стилів можуть бути вираженими у респондента або жодного. Інформаційний стиль ідентичності виражений у 15% респондентів, нормативний стиль ідентичності у 13% респондентів, стиль ідентичності уникання – у 38% респондентів, високий рівень зобов'язань властивий 21% досліджуваних. Відповідно ці показники можуть свідчити, що стиль ідентичності уникання є домінуючою стратегією розв'язання проблем ідентичності для сучасної української молоді.

На основі аналізу результатів методики орієнтацій ідентичності нами було виявлено, що в групі наших досліджуваних персональна орієнтація ідентичності займає перше місце по рівню її притаманності досліджуваним), орієнтація ідентичності на особистісні стосунки – друге місце, соціальна орієнтація ідентичності – третє і колективна орієнтація ідентичності – четверте місце.

Для виявлення притаманності внутрішніх діалогів для нашої вибірки досліджуваних аналізувалися результати методики «ШВДА»: сирі бали були переведені в z-шкалу, а потім в стени для визначення групових результатів. Відповідно автору методики 1-4 стени свідчать про низький рівень по шкалам, 5-6 – середній та 7-10 – високий. Отримані результати показали, що більшість респондентів характеризуються середнім рівнем внутрішньої діалогічної активності по всім шкалам (див. Таб. 2.3.).

Групові результати методики «ШВДА»

Шкали	Кількість респондентів у вибірці з:		
	низьким рівнем	середнім рівнем	високим рівнем
ВДА	27,2 %	45,4%	27,2 %
ЧД	33,7%	36,3%	30%
ІД	30%	40,9%	29,1%
ПД	26,4%	44,5%	29,1%
СД	30%	40%	29,9%
ДД	35,4%	31%	33,5%
МД	29%	33,6%	37,2%
ПБ	27,2%	47,3%	25,4%

За допомогою t-критерія Стьюдента для незалежних вибірок ми виявили, що лише три шкали показали статично значущу відмінність ($p < 0,05$) по проявам ідентичності між представниками жіночої та чоловічої статі (див. Таб. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Порівняння проявів ідентичності у респондентів різної статі

Шкали ідентичності	стать	M	SD	M1–M2	Статистична значущість, $p=$
Зобов'язання ідентичності (ПЕІ)	ч	63,6	8,6	-4,2	,031
	ж	67,8	7,9		
Персональна орієнтація	ч	36,4	6,6	-5,5	,000
	ж	42,0	4,2		
Орієнтація на стосунки	ч	36,0	6,1	-4,4	,001
	ж	40,3	5,7		

Відповідно можна стверджувати, що у досліджуваних жіночої статі більш виражений рівень зобов'язань ідентичності по методиці «ПЕІ-опитувальник», персональної орієнтації ідентичності та ідентичності

орієнтованої на стосунки ніж у студентів представників чоловічої статі. Відповідним попередньому чином були зроблені порівняння рівня внутрішньої діалогічної активності підгруп вибірки чоловічої та жіночої статі. Однак, жодна із відмінностей між особами чоловічої та жіночої статі по шкалам внутрішньої діалогічної активності не досягла рівня статистичної значущості ($p < 0,05$).

Значно більше статистично значущих ($p < 0,05$) міжгрупових відмінностей було знайдено між студентами представниками різних спеціальностей. Студенти психологи в більшій мірі характеризуються статусом ідентичності «Сумнів», самодослідженням ідентичності, персональною орієнтацією ідентичності, ідентичністю орієнтованою на стосунки, соціальною орієнтацією ідентичності та поверхневою ідентичністю. Студенти педагогічного факультету, натомість, характеризуються в більшій мірі статусом зрілої ідентичності (статус автономії) ніж студенти факультету психології (див. таб. 2.5).

Таблиця 2.5

Порівняння параметрів ідентичності студентів різних спеціальностей (психологи – педагоги)

Шкали ідентичності	Факультет	M	SD	M1 – M2	Статистична значущість, $p =$
Автономія	1	22,1	5,1	-3,9	,007
	2	26,1	6,2		
Сумнів	1	15,1	4,9	3,8	,004
	2	11,3	5,4		
Фіксація	1	12,7	4,1	,1	,914
	2	12,6	3,8		
Інформаційний стиль	1	36,8	6,4	1,4	,341
	2	35,4	5,8		
Нормативний стиль	1	29,4	5,6	-1,3	,293
	2	30,6	4,4		
Стиль уникання	1	29,8	8,3	,5	,740
	2	29,2	4,9		
Шкала інтегрованості	1	38,5	7,4	-,2	,924
	2	38,7	6,4		
Зобов'язання ідентичності	1	66,5	8,5	-,3	,892
	2	66,8	7,0		

Продовження таблиці 2.5

Дослідження ідентичності	1	59,6	8,4	5,1	,028
	2	54,5	8,6		
Персональна орієнтація	1	42,9	4,3	3,9	,003
	2	38,9	4,8		
Орієнтація на стосунки	1	41,1	5,5	4,6	,006
	2	36,5	6,2		
Соціальна орієнтація	1	26,4	5,2	3,4	,022
	2	23,0	5,4		
Колективна орієнтація	1	25,7	5,0	2,5	,096
	2	23,2	5,6		
Поверхова ідентичність	1	18,5	3,3	2,6	,007
	2	15,9	3,4		

Примітки: 1= студенти психологи; 2 = студенти педагоги.

Студентам психологам більше притаманний статус ідентичності «Сумнів», вищий рівень зобов'язань ідентичності, персональної орієнтації ідентичності, ідентичності орієнтованої на стосунки та соціальної орієнтації ідентичності.

Для між групового порівняння рівня внутрішньої діалогічної активності в групах студентів різних спеціальностей ми провели аналіз середніх значень та t-критерій для незалежних вибірок. Аналіз показав, що студенти психологи більше схильні до внутрішніх діалогів ніж студенти педагоги (див. Таб. 2.6).

Таблиця 2.6

Порівняння притаманності внутрішньої діалогічної для студентів різних спеціальностей (психологи, педагоги)

Факультет		ВДА	ЧД	ІД	ПД	СД	ДД	МД	ПБ
Психологи	M	148,2	19,3	20,5	22,2	24,7	14,1	25,6	21,8
	n	32	32	32	32	32	32	32	32
	SD	33,4	6,1	6,4	5,7	7,5	5,8	4,7	4,9
Педагоги	M	127,3	16,8	17,4	19,3	22,6	12,0	21,7	17,5
	N	24	24	24	24	24	24	24	24
	SD	27,7	5,9	5,8	5,0	5,9	4,7	5,5	4,2

Відповідно отриманих результатів відмінність у рівні внутрішньої діалогічної активності між психологами та педагогами є статистично значущою окрім таких видів діалогічної активності як чиста діалогічна активність, діалоги самокопання та диссоціативні внутрішні діалоги.

В результаті аналізу наявних в сучасній психології емпіричних методів дослідження особистісної ідентичності та внутрішньої діалогічної активності ми відібрали для нашого дослідження власне ті методики, які більше відповідають нашому дослідженню. Нами було використано методики спрямовані на дослідження статусів ідентичності, ПЕІ-опитувальник та СЕІ-тест, оскільки вони були розроблені і адаптовані у різних країнах. Методика стилів ідентичності була використана нами для вимірювання притаманності досліджуваним стилів за допомогою яких вони вирішують проблеми ідентичності: інформаційний, нормативний та стиль уникання. Також ми досліджували орієнтацію ідентичності – персональну, на особистісні стосунки, соціальну та колективну.

В якості суб'єктів дослідження нами було обрано студентів перших – других курсів. Обидві статі у рівній мірі репрезентовані у вибірці наших досліджуваних, що робить можливим між статеве порівняння параметрів ідентичності та внутрішньої діалогічної активності. Респонденти заохочувалися до участі в дослідженні можливістю отримати власний особистісний профіль по результатам дослідження.

За результатами методики «ПЕІ-опитувальник» 58% досліджуваних мають статус завчасної ідентичності, 28% – статус розмитої ідентичності, 11% – статус досягнутої ідентичності і лише 3% респондентів – статус мораторію ідентичності.

Відповідно результатів методики «СЕІ-тест» 17% респондентів перевищили норму за статусом «автономія» (досягнута ідентичність), у 24% респондентів показники за статусом «сумнів» (дифузія ідентичності) є вищими норми і 49% респондентів мають виражений статус «фіксації» (завчасної ідентичності).

Для визначення притаманності кожному із досліджуваних ми використали статистичні данні методики (середнє арифметичне та стандартне відхилення). Середні значення та стандартні відхилення за шкалами стилів ідентичності та рівня зобов'язань за методикою М. Берзонського для респондентів майже не відрізняються. Інформаційний стиль ідентичності виражений у 15% респондентів, нормативний стиль ідентичності у 13% респондентів, стиль ідентичності уникання – у 38% респондентів, високий рівень зобов'язань властивий 21% досліджуваних.

Виявлено статистично значущі ($p < 0,05$) міжгрупові відмінностей між студентами представниками різних спеціальностей.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З ВНУТРІШНІМИ ДІАЛОГАМИ

3.1. Методи та принципи роботи з внутрішніми діалогами

Сучасна психологія пропонує кілька методів та принципів роботи з внутрішніми діалогами. Західними дослідниками теорія «діалогічного Я» активно використовується в психотерапевтичній практиці. Основна ціль такої терапії це формування і супровід діалогу між «Я-позиціями» таким чином щоб це мало позитивний ефект. Оскільки «Я-позиції» можуть займати неоднакове положення в структурі «Я». Деякі з «Я-позицій» можуть пригнічуватися, витіснятися, тобто, бути дисфункціональними, позбавленими свого «голосу», що є в багатьох клінічних випадках причиною психологічних проблем. Між окремими «Я-позиціями» можуть формуватися стійкі зв'язки, таким чином утворюючи коаліції «Я-позицій». Головною ціллю психотерапії є переструктурування організованої існуючої системи «Я-позицій», домінантних сил щоб клієнту були доступні всі «Я-позиції», щоб між «Я-позиціями» був можливий вільний діалог. В якому більш конструктивні коаліції утворюються, тим самим утворивши нову структуру «Я». Виділяють три шляхи змін репертуару «Я-позицій» [23]:

1. Нова «Я-позиція» може бути включена в організацію «Я». Потенційно кожна нова життєва ситуація може призвести до утворення нової «Я-позиції» в системі «Я» але це залежить від існуючого репертуару «Я-позицій». Розподіл домінантних сил в репертуарі позицій може бути влаштований таким чином, що будь яка нова позиція приглушується чи руйнується. Тим самим конструктивні зміни в організації «Я» не відбуваються. В такому випадку психотерапевт настановує клієнта на інсайт того, що заважає вільному діалогу, що формує відповідний бар'єр. Після того як бар'єр буде усвідомлений і ослаблений психотерапевт може посприяти формуванню нових

«Я-позицій», що будуть ефективною відповіддю на існуючі, домінуючі «Я-позиції».

2. Другий шлях оновлення існуючої системи організації «Я» полягає в переміщенні «Я-позицій» в ієрархічній будові «Я». Як вже згадувалося деякі з позицій можуть бути включені в систему «Я» і при цьому залишатися недоступними. Психотерапевт сприяє актуалізації необхідних позицій на передній план. Ілюстрацію динаміки «Я-позицій» запропонували дослідники, які вивчали шизофренію та виокремили три фази шизофренічного періоду: до, після і під час. Вони виявили, що деякі «Я-позиції» були активні на першій фазі, на другій вони ніби зникали, а на третій фазі знову з'являлися. Таким чином, «Я-позиції» можуть витіснитися на задній план протягом короткого чи тривалого часу. Здається, що вони зникають, насправді вони перестають бути доступними для діалогу в організації «Я».

3. Ще один, третій, шлях полягає в зміні відносин між «Я-позиціями». «Я-позиції», які перебували у ворожих відносинах можуть сформувати нову, конструктивну коаліцію.

В зв'язку з тим, що некатегоричність, поступливість позицій «Я» та «не-Я» є чинником оптимального стилю ідентичності (інформаційного) методи спрямовані на подолання егоцентричності можуть бути корисними в подоланні цієї проблеми.

Розвиток децентрації (подолання егоцентризму) тягне за собою розвиток уяви, завдяки якій у людини формується важлива для спілкування здібність уявити себе на місці іншого. Як стверджує Н. О. Правдивець, поряд із розвитком здібностей до децентрації і навиків спілкування відбувається також розвиток діалогічності внутрішнього плану особистості. Розвиток діалогу сприяє підвищенню інтелектуального рівня старшокласників. Між рівнем розвитку діалогічності і рівнем інтелектуального розвитку існує взаємозв'язок. Розвиток діалогу, також пов'язаний із розвитком дивергентного мислення [21, 140].

Найбільш сенситивним для розвитку здібності до діалогічності, як якості особистості, є старший шкільний вік, тобто період ранньої юності. Формування навиків взаємодії внутрішнього і зовнішнього діалогу дозволяє створити умови для успішного розвитку діалогічності як системно-психологічної якості. Цікавим збігом є те, що сенситивним періодом формування ідентичності є теж юнацький вік.

Розвиток діалогічності відбувається не через поступову інтеріоризацію навиків проведення зовнішнього діалогу, а шляхом формування системи внутрішніх та зовнішніх дій, які забезпечують активне переміщення діалогу. Егоцентризм виникає в силу необхідності зберегти «его-систему» в початковому стані та вберегти її від можливого руйнування, в результаті чого він, як стан і властивість особистості, може, завдяки підвищеній напрузі і зверненості вектору уваги на самого себе, виявитися перешкодою адекватному сприйняттю і гальмом переробки суттєвої для життєдіяльності інформації. Такий егоцентризм «его-системи» є подібним до нормативного стилю ідентичності та статусу ідентичності – «фіксація» або завчасної ідентичності.

Хоча, на думку Н. О. Правдивець егоцентризм лише частково негативно корелює з «мета-позицією его-системи» [21], егоцентризм є характеристикою в певній мірі протилежною діалогічності. Зменшення егоцентризму різноманітними психологічними засобами, велика частина яких має власне діалогічний характер, сприятиме розвитку діалогічності і як результат формувати «мета-позицію его-системи».

Серед методів та прийомів корекції егоцентризму та егоцентричних станів виділяють [21] наступні: дискусія, рольова гра, уявлення себе на місці іншого, тренінги та психотерапія. Зупинимось на кожному методі та прийомі детальніше.

При застосуванні методу дискусії учасникам повідомляються правила яких слід дотримуватися:

1. Дискусія це вільний обмін думками в ній важливо проявляти активність і вільно висловлюватися, не очікуючи звернення до Вас з приводу проблеми, яка обговорюється.

2. В дискусій всі учасники рівні. Пам'ятайте про Ваших товаришів, не перетворюйте діалог в монолог, тобто коли висловилися дайте можливість виразити свою думку іншим.

3. В дискусії головне факти, логіка, докази. Слідкуйте за аргументами і не поспішайте наполягати на своїх оцінках і висловах.

4. В дискусії важливе не тільки вміння говорити але й вміння слухати. Старайтеся не перебивати один одного та не говоріть одночасно.

5. Не відволікайтеся від теми дискусії і не переходьте на критику один одного як особистостей.

6. Якщо Ви з ким-небудь не згодні, тоді приводьте свої доводи і старайтеся уникати прямих оцінок висловлювань та думок інших, тим більше не відносьте їх до них самих [21].

Дотримання правил дискусії є важливою умовою її ефективного впливу на формування зрілої ідентичності, оскільки внутрішні діалоги самокопання та диссоціативні внутрішні діалоги є власне прикладом неорганізованого діалогу, діалогу без правил. Як це було показано в нашому дослідженні респонденти, які проявляли осуд до своєї протилежності (персонажу «не-Я»), що є порушенням шостого правила, в більшій мірі схильні до диссоціативних внутрішніх діалогів.

Рольова гра дорослих – це складна модель соціальної реальності. Рольові ігри, як і дискусії основані на принципі діалогу. Рольові ігри відрізняються від дискусії заздалегідь оговореними і заданими ролями з передбаченими алгоритмами дій. Прийняття ролі є важливою складовою в грі і має такі компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий і рефлексивний .

Прийом «уявлення себе на місці іншого» або прийом «як, якщо б». Варіантом цього прийому є завдання – уявити себе на місці товариша і описати себе: або звертаючись до себе на «ти» у вигляді бесіди чи розмови уявленої людини з собою, або через бесіду уявленої людини зі своїми знайомими. Це завдання завершується обговоренням.

3.2. Методи корекції внутрішніх діалогів

Для корекції егоцентризму можуть застосуватися тренінги сенситивності, саморегуляції, рольового спілкування, емпатичного слухання. Завдяки підвищенню емоційної стійкості особистості та збільшенню її стабільності як «его-системи», і зниженню міри актуалізації потреби в самозбереженні відбувається зменшення егоцентризму.

Егоцентричні стани, які вимагають психотерапевтичного втручання, найбільш ймовірні в період переживання людиною життєвих криз. В багатьох випадках егоцентризм посилюється в результаті ослаблення здоров'я і загострення деяких хронічних захворювань. В модель соціально-реабілітаційного процесу може входити робота з літературними творами, ціль яких – викликати за допомогою механізму ідентифікації з літературними героями, мисленнєва співучасть у їхніх вчинках, співпереживання світосприйняття цих героїв, а потім здійснити переключення з вузько-особистісних, хворобливих проблем на творче перетворення своєї когнітивної та емоційно-вольової сфери.

Ще одним методом впливу на ідентичність може бути розроблений в межах діалогічного підходу для психотерапевтичної та дослідницької практики метод позиціонування (self-confrontation method) [41]. Цей метод включає три загальні фази: 1) актуалізація важливих моментів минулого, теперішнього і майбутнього, 2) їх афективне оцінювання та 3) інтеграція результатів оцінювання. На початковій стадії консультант зачитує клієнту запитання, які стосуються важливих моментів життя останнього. Клієнт в свою чергу формулює відповідні наративи підбираючи оптимальні слова у співпраці із консультантом. Запитання сформульовані наступним чином: 1) Чи було в Вашому минулому щось надзвичайно важливе, що продовжує сильно впливати на Вас? 2) Чи була в Вашому житті людина, обставина чи ситуація, яка сильно вплинула на Ваше життя і суттєво впливає на Ваше теперішнє існування? 3) Чи є в Вашому теперішньому житті щось, що є значущим для Вас чи суттєво впливає на Вас? 4) Чи є в Вашому теперішньому житті якась людина чи

обставина, яка значно впливає на Вас? 5) Чи передбачаєте Ви щось що буде важливим для Вас чи матиме суттєвий вплив на Вас? 6) Чи відчуваєте Ви, що певна людина чи обставина буде мати суттєвий вплив на Ваше майбутнє життя? 7) Чи є у Вас якась ціль, яка буде, як ви очікуєте, грати важливу роль в Вашому житті? Ці запитання стосуються минулого, теперішнього та майбутнього, які спрямовані на допомогу клієнтові в процесі самодослідження. На наступній стадії клієнту пропонують оцінити сформульовані наративи відносно списку емоцій. Всі емоції діляться на чотири категорії: позитивні афекти (радість, щастя, задоволення, внутрішній спокій), негативні афекти (стурбованість, нещастя, зневіра, розчарування), самовдосконалення (самооцінка, сила, самовпевненість, гордість), єднання з іншими (піклування, любов, ніжність, інтимність). Клієнт використовує при оцінюванні 5-ти бальну шкалу (0 = зовсім ні, 5 = дуже сильно) тим самим відмічаючи міру зв'язку переживань, репрезентованих переліком емоцій, відносно сформульованих наративів. В результаті, дослідження дозволяє отримати наступні показники: 1) сумарні значення по кожній групі емоцій; 2) показник задоволення життям який отримується шляхом співставлення значень групи позитивних і групи негативних емоцій; 3) показник орієнтації на інших чи на самовдосконалення як результат співставлення значень по відповідним групам емоцій; 4) індекс загального самопочуття – досліджуваному пропонують використовуючи 5-ти бальну шкалу і список емоцій дати відповідь на запитання «Як в загальному Ви почуваетесь останнім часом?»; 5) індекс ідеального (бажаного) самопочуття – досліджуваному пропонують використовуючи 5-ти бальну шкалу і список емоцій дати відповідь на запитання «Як Ви б хотіли почуватися?». На останній стадії результати підсумовуються у вигляді матриці, яка включає всі необхідні показники, і представляються досліджуваному. Далі у співпраці консультанта і клієнта результати обговорюються. Загалом результати дослідження забезпечують, клієнта і консультанта: а) засобами оцінювання змін протягом певного часу через багаторазове проведення; б) розкриття домінування тих чи інших мотивів (самовдосконалення, єднання з іншими, позитивні чи негативні

емоції); в) інформацією про домінування емоції крізь час: минулий, теперішній і майбутній.

Модифікацією цього методу є дослідження «Я» з позиції зовнішніх та внутрішніх «Я-позицій», яке розкриває діалогічні конфлікти і взаємостосунки. Існує навіть модифікація методу позиціонування для дітей від семи до дванадцяти років. Продуктивність цього методу для ідентичності впливає з того, що часто проблемою несформованої ідентичності є труднощі в інтеграції минулих, теперішніх та майбутніх ідентифікацій людини, як елементів ідентичності.

Ще одним методом роботи, який можна використати для інтеграції ідентифікацій із різних часових перспектив є метод актуалізації часових діалогів. При цьому клієнта просять вибрати важливий момент в минулому житті (пов'язаний з формуванням ідентичності), постаратися повернутися до нього, пригадати всі необхідні деталі (наприклад, емоційний клімат, соціально-психологічний контекст) і сформулювати із цієї минулої «я-позиції» повідомлення чи виразити щось важливе адресуючи до теперішньої «я-позиції». Потім клієнт намагається дати відповідь цьому голосу з минулого використовуючи звичайну теперішню «я-позицію». Теж саме відбувається при актуалізації часових діалогів з майбутнім: клієнта просять вибрати особливо важливий момент в його уявному чи очікуваному майбутньому (наприклад, перша робота, одруження, середина життя), спробувати уявити життєві обставини з всіма необхідними деталями і сформулювати з цієї майбутньої «я-позиції» повідомлення чи виразити щось важливе адресуючи до його теперішнього актуального «Я». Потім дати відповідь цьому голосу з майбутнього. Для актуалізації часових діалогів можна використовувати стільці, наприклад, досліджуваний сідає на перший стілець, який символізує минуле, і формулює повідомлення адресуючи його теперішньому «Я», потім сідає на інший стілець, який символізує майбутнє і теж формулює важливе повідомлення теперішній «я-позиції», потім сідає на стілець розміщений між двома іншими, який символізує теперішнє, і дає відповідь голосам з минулого і майбутнього. Процедура може повторюватися в кілька раундів.

Для актуалізації часових діалогів можна використовувати також метод формулювання наративів (переважно письмових). Клієнту дають наступну інструкцію: «Постарайтеся уявити себе в старості, доживаєте останні роки свого життя, Ви прожили багато років і набули багато життєвого досвіду. Коли Ви будете готові розбірливо і зрозуміло опишіть історію Вашого цілого життя» або «Уявіть що Ви молода людина і у Вас все життя попереду, яке Ви можете собі представити, потім коли будете готові напишіть зрозумілу історію вашого майбутнього життя». Незважаючи на те, що актуалізація часових діалогів в тій чи іншій мірі впливає на трансформацію ідентичності, важливим фактором наближення до «мета-позиції» є здібність людини до інтеграції голосів і смислів, що підтверджується емпіричними дослідженнями.

Дж. Тернер (J. Turner) розглядає три рівні ідентичності: «Я як людина», «Я як член групи», «Я як індивід» [10]. Аналогічно, О. О. Борисов виділяє ієрархічні рівні смислової сфери особистості: 1) прагматичний рівень – смисл визначається ситуацією; 2) егоцентричний – інша людина розглядається як річ, як засіб реалізації власного бажання; 3) групо-центричний – особиста направленість обмежена зміцненням позиції відносно замкненої групи; 4) про-соціальний – спрямованість на створення таких результатів, які принесуть благо людству в цілому [2]. В зв'язку з цим, на нашу думку, для трансформації ідентичності, формування нових смислів і цінностей (досягнення мета-позиції) в певних ситуаціях може бути корисним створення чи актуалізація «Я-позицій» і розгортання діалогу між ними, які стосуються різних перспектив: «Я як представник людського виду» («Я суб'єкт життя людства загалом»), «Я як представник мого роду» («Я суб'єкт життя мого роду») і «Я як суб'єкт мого власного життя». Ці різні «Я-позиції» рухаються різними мотивами та інтересами. Можна сказати, що цей метод спрямований на зміщення «точки» егоїзму: суб'єкт рухається між егоїзмом людини як істоти, родинним егоїзмом та егоїзмом власного індивідуального життя.

Процедура застосована нами для дослідження внутрішніх діалогів між «Я» та «не-Я», а саме розгортання діалогів людини із її протилежністю, може бити також використана у процесі роботи з проблемами ідентичності. Взагалі,

формування ідентичності полягає не тільки у пошуках відповіді на запитання «хто я є?», а й в пошуку своєї унікальності, відмінності від інших. Часто людина не може чітко сказати ким вона є, хоче бути чи якими цінностями вона керується у своєму житті але при цьому вона точно знає ким вона не є, бути не хоче, які цінності є для неї чужими. За допомогою актуалізації внутрішніх діалогів «Я» та «не-Я» можна як послабити ригідність особистості так і уникнути надмірних та непродуктивних діалогів ідентичності. Поступове формування у людини бажання спілкуватися з протилежними їй ціннісно-смысловими системами та зменшення осудливого ставлення до них є умовою формування зрілої ідентичності.

Процедуру актуалізації внутрішніх діалогів можна проводити в два способи. Перший передбачає опис клієнтом своїх «Я» та «не-Я» з подальшим придумуванням діалогу між ними. Другий передбачає побудову профілів «Я» та «не-Я» психотерапевтом на основі результатів досліджень і спостережень за клієнтом, коли клієнт не знає, що запропоновані йому профілі є втіленням властивостей його особистості. Останній спосіб є підходящим у випадку коли механізми психологічного захисту можуть стати перешкодою саморозкриття клієнтом.

Для розвитку внутрішніх діалогів зайняття перспективи бачення інших людей можна використовувати поширені в тренінговій діяльності на розвиток комунікації. Прикладом таких вправ може бути вправа на знайомство «Взаємна презентація». Ведучий дає інструкцію: «Зараз ми розділимося на пари. Вам дається десять хвилин на те, щоб розповісти один одному про себе як можна детальніше, так як вам потрібно буде представити Вашого партнера групі. Постарайтеся отримати як можна більше різносторонньої інформації про свого партнера». Презентація проходить наступним чином – один із членів пари сідає на стілець, а інший встає за ним і кладе руки на його плечі. Учасник який стоїть говорить від імені того учасника який сидить на протязі однієї хвилини. Рівно через хвилину ведучий перериває монолог, а якщо хтось закінчує раніше – всі мовчать поки не закінчиться відведена на презентацію хвилину. Після цього будь-який член групи, в тому числі ведучий, задають запитання, на які людина

повинна відповідати також від імені людини яку вона презентував. Людина яку презентують, не може втручатися і вимушена буде весь час мовчати. Запитання можуть стосуватися різних тем: «які якості ти найбільше цінуєш в людях?», «що ти вважаєш самим огидним?», «розкажи про своє найбільш завітне бажання?», «чого ти б хотів добитися в житті?», «що ти цінуєш в самому собі?», «що є предметом твоєї гордості?», «що ти вмієш робити краще всього?», «чи існує така людина, яка сильно вплинула на твоє життя, хто вона?». Вправа завершується обговоренням почуттів і думок учасників. При цьому важливо приділити увагу трьом аспектам: здатності враховувати час при презентації, здібність вірно і лаконічно передавати отриману від партнера інформацію про нього та здібність відчувати та розуміти іншу людину настільки, щоб могли домислити необхідну інформацію. Можна використовувати наступні запитання: «оціни успішність своєї презентації свого партнера», «що ти відчував, коли твій партнер не зміг вкластися в певний час?», «чи вдалося твоєму партнеру вірно викласти інформацію про тебе?», «чи вийшло у твого партнера стати твоїм двійником?», «чи правильно він вгадував відповіді, які давав від вашого імені?».

Не менш важливою є актуалізація внутрішніх діалогів із «значущими іншими». Існує принципова ізоморфність, структурна тотожність зовнішнього діалогу між матір'ю та дитиною на ранніх стадіях онтогенезу та внутрішнього діалогу в структурі самосвідомості («народженого» ним), який в згорнутому вигляді має структуру зовнішнього діалогу. Тобто, культурно-історичний розвиток свідомості передбачає інтеріоризацію первинних зразків батьківських відносин та їх існування у вигляді базових патернів внутрішнього діалогу, при чому материнський діалог є в певному сенсі первинним та визначальним. Якщо розвинені, зрілі форми самосвідомості (що близьке до явища «мета-позиції») характеризуються значною згорнутістю ранніх форм соціального діалогу, їх убудованістю в складно організовану та ієрархічну архітектоніку більш пізніх діалогічних нашарувань, крізь яку первинний «материнський діалог» ледве помітний, то при дефіцитарній, дифузній організації ідентичності початково-первинні діалогічні відносини домінують і, в певному смислі, відтісняють всі

інші. Робота із незрілими формами внутрішньої діалогічної активності у процесі психотерапії передбачає кілька етапів .

Спочатку у клієнта актуалізується внутрішній діалог із матір'ю (чи будь-яким «значущим іншим»), відбувається перенос, в результаті чого пацієнт звертається до психотерапевта як до матері. Психотерапевт, в свою чергу, навмисно і свідомо вбудовується в специфічний внутрішній діалог, він сприяє його розгортанню і поглибленню, дозволяє пацієнту робити себе мішенню його проєктивних ідентифікацій, а потім з середини методом мінімальних змін розгойдати ригідну структуру внутрішнього діалогу. Психотерапевт використовує метод контр-переносу почуттів, який на початкових етапах сприяє більш глибокому та інтенсивному розгортанню внутрішнього материнського діалогу. Маркером етапів психотерапевтичного процесу є розгортання внутрішнього діалогу пацієнта, а саме, трансформація його зовнішньо-монологічних утворень: скарг, симптомів, висловлювань про себе і своє життя, в діалогічні відносини та соціальні контексти, в яких вони виникли і структуру яких несуть в собі. Цей процес супроводжується диференціацією до цього «злитих» голосів «Я-позицій» значущих інших, їх розведення в просторі і часі (я тут і тепер, там і тоді, я – вони).

Важливим чинником успішності діалогічної психотерапії є діалогічна інтенція клієнта. Діалогічна інтенція клієнта це загальний, сумарний вектор його волі в ситуації консультування, більша чи менша серйозність в намірі вирішувати свої проблеми і обговорювати їх в даній конкретній ситуації, з конкретним консультантом. Часто перед психотерапевтом (консультантом) постає завдання у формуванні діалогічної інтенції клієнта. Виділяють дві умови успішного формування діалогічної інтенції клієнта. По перше, це міра в якій консультант відчуває незавершеність та внутрішню невизначеність – його рішучість чи нерішучість в певний момент консультування (динаміку діалогічної інтенції), а по друге, це принцип мовчання (за З. Фрейдом) або принцип емпатичного слухання, або принцип дефіциту реакцій психотерапевта (в роджеріанській психотерапії), який полягає в створенні свобідного простору в стосунках «консультант – клієнт», що спонукає останнього до саморозкриття і

самовизначення; клієнт опиняється ніби перед вибором: виразити себе в бесіді чи утриматися, сказати щось важливе про себе чи ні.

Внутрішня діалогічна активність вплітається в процес формування ідентичності. Внутрішня діалогічна активність між «Я» та «не-Я» відіграє важливу роль в орієнтаціях ідентичності, статусах ідентичності, стилях ідентичності, рефлексивності та внутрішніх діалогах. Загальний рівень внутрішньої діалогічної активності позитивно залежить від поступливості стосунків між «Я» та «не-Я», а також від некатегоричності «Я».

Пошук своєї ідентичності в особистісних стосунках (ідентичність орієнтована на стосунки) проявляється в таких властивостях внутрішніх діалогів між «Я» та «не-Я»: схильність до компромісів, відсутність поверхневості у внутрішніх діалогах, бажання брати участь в діалогах з протилежними ідентичностями та відсутність осуду до них.

Високий рівень соціальної орієнтації ідентичності проявляється в наявності у людини розуміння свого власного «Я» та «не-Я», а також в бажанні залучатися в діалоги з людьми з протилежними цінностями та характерами.

Коллективна орієнтація ідентичності, яка на відміну від соціальної стосується лише референтних груп та значущих інших, пов'язана з одного боку з бажанням «Я» брати участь в діалогах з «не-Я», а з іншого – з негативною оцінкою їх подальших стосунків. Поверхова ідентичність пов'язана з наявністю у людини судження, що конструктивних стосунків між протилежностями («Я» та «не-Я») бути не може.

Люди із зрілою ідентичністю рідше схильні до роздумів над сенсом життя. Високий рівень зобов'язань ідентичності людини проявляється у відсутності осуду до протилежної ідентичності але передбачає наявність у неї судження, що протилежності конструктивних стосунків мати не зможуть.

Передумовою високого рівня системної рефлексії є можливість компромісу в діалогах між «Я» та «не-Я», некатегоричність та відкритість позиції «не-Я» до діалогів з «Я», довго тривалість стосунків «Я» та «не-Я», відсутність у людини осуду як до себе так і до своєї протилежності.

Серед методів та принципів роботи з внутрішніми діалогами можуть бути корисними методи спрямовані на подолання егоцентричності в структурі «Я». Головною ціллю психотерапії є переструктурування організованої існуючої системи «Я-позицій», доміантних сил щоб клієнту були доступні всі «Я-позиції», щоб між «Я-позиціями» був можливий вільний діалог. Зменшення егоцентризму різноманітними психологічними засобами, велика частина яких має власне діалогічний характер, сприятиме розвитку діалогічності і як результат формувати «мета-позицію его-системи».

ВИСНОВКИ

На основі отриманих результатів можна зробити загальний висновок:

1. Спираючись на змістове визначення діалогу, яке зародилося в кінці ХХ ст., внутрішній діалог людини може бути в різній мірі конструктивним в плані відкритості його суб'єктів та врахування інтересів один одного. Внутрішню діалогічну активність (або внутрішній діалог) слід відрізнити від діалогічності психіки взагалі, оскільки остання є ширшим поняттям і стосується, в тому числі, несвідомої взаємодії інстанцій психіки. Внутрішня діалогічна активність є завжди свідомим або принаймні слабо усвідомлюваним процесом взаємодії між інстанціями особистості. Рефлексія є механізмом внутрішньої діалогічної активності але остання є дещо більшим ніж просте самоспоглядання та передбачає певну (усвідомлювану) взаємодію внутрішньо-психічних суб'єктів. На сьогоднішній день існує декілька підходів до виокремлення суб'єктів внутрішньої діалогічної активності: «Я-елементи»; внутрішні «Я» та «мета-Я», як модель бажаної взаємодії між ними; «Я» та «не-Я»; «Я-буденне» та «Я-духовне»; «внутрішній спостерігач», «внутрішній клієнт» та «внутрішній психотерапевт». Теоретичні класифікації внутрішньої діалогічної активності на основі різних критеріїв теж мають місце: характер відносин між двома «Я», особливості партнера внутрішнього діалогу, критерій «норма-патологія», міра усвідомленості, міра спонтанності, та функціональне призначення.

2. Ідентичність (особистісна ідентичність) – це результат ціннісно-сміслового самовизначення людини. Ідентичність формується не тільки на основі знання про себе, оскільки вагомий вклад в неї роблять знання про світ, про інших, а також знання про те як ці інші сприймають, оцінюють, ставляться до нас. Хоча сенситивним періодом формування ідентичності є юнацький вік, ідентичність людини трансформується протягом всього життя.

Відповідно, діалогічний підхід до ідентичності, який розглядає внутрішню організацію «Я» як сукупність діалогічних взаємовідносин між «Я-елементами», може розкрити можливі причини труднощів та механізми вирішення сучасних проблем ідентичності, запропонувати методи діалогічного впливу на становлення зрілої ідентичності.

3. Для дослідження ідентичності ми використали методики, які в сукупності вимірюють три відмінних один від одного параметри: статуси ідентичності, стилі ідентичності та орієнтації ідентичності. Нами з'ясовано, що що стиль ідентичності уникання є домінуючою стратегією розв'язання проблем ідентичності для респондентів. Було виявлено, що в групі наших досліджуваних персональна орієнтація ідентичності займає перше місце по рівню її притаманності досліджуваним), орієнтація ідентичності на особистісні стосунки – друге місце, соціальна орієнтація ідентичності – третє і колективна орієнтація ідентичності – четверте місце.

За результатами притаманності внутрішніх діалогів для нашої вибірки досліджуваних, з'ясовано, що більшість респондентів характеризуються середнім рівнем внутрішньої діалогічної активності за всіма шкалами. Лише три шкали показали статично значущу відмінність ($p < 0,05$) за проявами ідентичності між представниками жіночої та чоловічої статі. Однак, жодна із відмінностей між особами чоловічої та жіночої статі по шкалам внутрішньої діалогічної активності не досягла рівня статистичної значущості ($p < 0,05$). Статистично значущі міжгрупові відмінності було визначено між студентами представниками різних спеціальностей: студенти-психологи в більшій мірі характеризуються статусом ідентичності «сумнів», самодослідженням ідентичності, персональною орієнтацією ідентичності, ідентичністю орієнтованою на стосунки, соціальною орієнтацією ідентичності та поверхневою ідентичністю, а студенти педагогічного факультету характеризуються в більшій мірі статусом зрілої ідентичності (статус автономії) ніж студенти факультету психології. Для між групового порівняння рівня внутрішньої діалогічної активності в групах студентів різних спеціальностей ми провели аналіз середніх значень та t-критерій для незалежних вибірок. Аналіз

показав, що студенти-психологи більш схильні до внутрішніх діалогів ніж студенти-педагоги. Відповідно отриманих результатів відмінність у рівні внутрішньої діалогічної активності між психологами та педагогами є статистично значущою окрім таких видів діалогічної активності як чиста діалогічна активність, діалоги самокопання та диссоціативні внутрішні діалоги.

4. Серед методів та прийомів роботи з внутрішніми діалогами виділяють наступні: дискусія, рольова гра, уявлення себе на місці іншого, тренінги та психотерапія. Також психологами можуть застосуватися тренінги сенситивності, саморегуляції, рольового спілкування, емпатичного слухання. Методом впливу на ідентичність може бути розроблений в межах діалогічного підходу для психотерапевтичної та дослідницької практики метод позиціонування. Модифікацією цього методу є дослідження «Я» з позиції зовнішніх та внутрішніх «Я-позицій», яке розкриває діалогічні конфлікти і взаємостосунки. Продуктивність цього методу для ідентичності впливає з того, що часто проблемою несформованої ідентичності є труднощі в інтеграції минулих, теперішніх та майбутніх ідентифікацій людини, як елементів ідентичності. Для інтеграції ідентифікацій із різних часових перспектив можна використати метод актуалізації часових діалогів. Для актуалізації часових діалогів можна використовувати також метод формулювання наративів. Процедуру актуалізації внутрішніх діалогів можна проводити декількома способами. Для розвитку внутрішніх діалогів зайняття перспективи бачення інших людей можна використовувати поширені в тренінговій діяльності на розвиток комунікації. Успішності діалогічної психотерапії сприяє діалогічна інтенція клієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Я. Ф., Поліщук О. М. Діалог внутрішнього світу особистості. *Pedagogy and Psychology*. 2015. С. 69.
2. Борисов О. О. Діалог як іманентна форма мислення. *Studia Philologica*. 2015. №. 1. С. 15-18.
3. Будник О. П. Діалогізм як принцип гуманітарної освіти. *Філософські проблеми гуманізації освіти*. Одеса, 2013. С.151–152.
4. Варій М. Й. Психологія особистості: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
5. Воробйова Л. С. Соціокультурна ідентичність особистості в умовах трансформації суспільства. URL: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/52_1/pdf/knp52_1_125-128.pdf.
6. Гринчишин Н.І. Принцип діалогу як світоглядна парадигма морально-ціннісних орієнтацій та самовдосконалення людини. *Аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства: матеріали Всеукр.наук.-практ.конф. Івано-Франківськ, 2017. С. 162-164.*
7. Диса О. В. Внутрішній діалог як механізм творчого мислення: автореф. дис канд. психолог. наук: 19.00.01. Одеса, 2005. 20с.
8. Дьяконов Г. В. Спілкування і взаємодія: діалогічний підхід. *Соціальна психологія*. 2014. № 3(5). С. 82–96.
9. Колотілова Н. А. Діалог: логіко-філософський аналіз: автореф. дис канд. філософ. наук: 09.00.06. Київ, 1999. 20с.
10. Котовська О.П. Діалог як метод пошуку істини в українській філософській традиції: автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.05. Львів, 2008. 20с.
11. Лещинин З.І. Внутрішній монолог як модель комунікації. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. 2020. №. 16. С. 148-161.

12. Литвиненко О. М. Діалог культур і цілісність особистості. *Фундаментальні та прикладні дослідження у практиках провідних наукових шкіл*. 2014. №. 5. С. 5-67.
13. Макарова О. П. Професійна ідентичність особистості у психологічних дослідженнях. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. №. 14 (2). С. 201-208.
14. Масієнко Ю. О. Структурно-динамічні ознаки «я-тексту» особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Київ, 2006. 21 с.
15. Медінцев В.І. Внутрішній соціум індивіда: суб'єктно-діалогічний підхід. *Соціальна психологія*. 2017. №. 6. С. 26-30.
16. Муратова І. А. Діалог як форма розвитку мислення. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 3. 2014. С. 20-26.
17. Озадовська Л. В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2017. 164 с.
18. Омельченко І. М. Спілкування як комунікація, взаємодія і діалог із Іншим: суб'єктний підхід. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2015. №. 28. С. 25-28.
19. Петроє О.М. Поняття «діалог» у термінологічній традиції зарубіжної та вітчизняної наукової думки. *Державне управління: теорія та практика*. URL: <https://scholar.google.com.ua>
20. Потапчук Т. В. Культурна ідентичність особистості: постановка проблеми. *Підвищення кваліфікації вчителів зарубіжних країн*. 2019. С. 81-85.
21. Правдивець Н. О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості. *Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: збірник наукових праць*. Київ: АСК. 2010. Т. 1. С. 137-145.
22. *Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; ред. Н. А. Побірченко*. Київ: Науковий світ, 2007. 274 с.
23. Риндер І. Д. Внутрішні діалоги ідентичності між «Я» та «не-Я». *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи*

досліджень: тези доп. IV Міжнар. конф. молодих науковців, 18–19 квіт. 2013 р. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. С. 79–82.

24. Россохін А. В., Ізмагурова В. Л. Емпіричні критерії внутрішньої дискурсу актуалізації в усному мовленні. *Psihologija sozidanija*. 2000. Vol. 7 № 2, с. 117–119.

25. Русавська О. О. Внутрішній та зовнішній діалог правових систем. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 42. том 1. 19-22.

26. Русичка І. І. Психологія: навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. 867 с.

27. Солодчук С. Є. Діалог як умова розвитку особистості у практичній психології. *Ціннісна взаємодія обдарованої особистості в освітньому просторі: тези доповідей IX наук.-практ. семінару.*, 24 жовт. 2019 р. Київ: Інститут психології імені ГС Костюка НАПН України, 2019. 125 с. 2019. С. 97.

28. Чала Т. І. Внутрішній діалог як спосіб самозбереження особистості. *Наукові проекти соціально-гуманітарного факультету ЗУНУ*. 2022. С. 224-226.

29. Чорба О. П. Діалогова концепція культури в педагогічному дискурсі. *Формування патріотизму, моральності, культури, здорового способу життя в студентській молоді*. Одеса, 2006. С.137–138.

30. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

31. Batory A. M. Dialogicality and the construction of identity. / *International Journal for Dialogical Science*. 2010. V. 4. № 1. P. 45–66.

32. Batory A. M. The dialogical self: research and applications. *Psychology of Language and Communication*. 2010. V. 14. № 1. P. 45–59.

33. Berzonsky M. D. Identity style inventory (ISI3) revised version. *Journal of Personality*. 1992. V. 60. P. 771–788.

34. Berzonsky M. D. Identity orientation and decisional strategies. *Personality and Individual Differences*. 1996. V. 20. P. 597–606.

35. Berzonsky M. D. Interrelationships among identity process, content, and structure: a cross-cultural investigation. *Journal of Adolescent Research*. 2003. V. 18, № 2. P. 112–130.
36. Brinkmann S. Identity as self-interpretation. *Theory and Psychology*. 2008. № 18. URL: <http://tap.sagepub.com/content/18/3/404>.
37. Cheek J. M. Relational identity orientation: A fourth scale for OIQ. *Paper presented at the meeting of the society for Personality and Social Psychology*. 2002 (February). Savannah, GA.
38. Cheek J. M. Self-consciousness and aspects of identity. *Journal of Research in Personality*. 2002. V.16. P. 401–408.
39. Elizabeth B. Development and preliminary validation of the Ego Identity Process Questionnaire. *Journal of Adolescence*. 1995. V. 18. P. 179–192.
40. Hermans H. J. M. The construction and reconstruction of dialogical. *Journal of Constructivist Psychology*. 2003. №16. P. 89–130.
41. Hermans H. J. M. The construction and reconstruction of dialogical self. *Journal of Constructivist Psychology*. 2003. №16. P. 89–130.
42. Hermans H. J. M. The construction of a Personal Position Repertoire: Method and practice. *Culture and Psychology*. 2001. V. 3. № 7. P. 323–365.
43. Hermans H. J. M. The construction of a Personal Position Repertoire: Method and practice. *Culture and Psychology*. 2001. V. 3. № 7. P. 323–365.
44. Josephs I. E. Constructing one's self in the city of the silent: Dialogue, symbols, and the role of 'as-if' in self-development. *Human development*. 1998. № 41. P. 180–195.
45. Marcia J. E. Identity and psychosocial development in adulthood. *Identity: An international journal of theory and research*. 2002. V. 2. № 1. P. 7–28.
46. Oles P.K. Is it possible to measure the voices of mind? The Inner Dialogical activity Scale. *Przeglad Psychologiczny*. 2009. V. 52. P. 37–50.
47. Puchalska-Wasył M. Dialogue, monologue, and change of perspective – three forms of dialogicality. *International Journal for Dialogical Science*. 2010. V. 4. № 1. P. 67–79.